

1982 ANAYASASINDA HÜKÜMET SİSTEMİNİN NİTELİĞİ VE BAŞKANLIK HÜKÜMETİ SİSTEMİNE GEÇİLMESİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Doç. Dr. Mesut AYDIN**

Öz

Ülkemizde 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanunla Anayasanın 102. maddesinde yapılan değişiklikle, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi esası kabul edilmiştir. Bu durum, mevcut hükümet sisteminde bir değişikliğin olup olmadığı tartışmalarına yol açmıştır. 1982 Anayasasının ilk şeklinde parlamenter hükümet sistemi benimsenmiş ve yetkileri artırılmış bir Cumhurbaşkanlığı makamı öngörülüyordu. 2007 yılında, 5678 sayılı Kanunla Anayasada (m.102) yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esası benimsenmiştir. 2014 yılında ise, ilk kez doğrudan halk tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece, Meclisin güvenine dayanan Bakanlar Kurulu karşısında halkın doğrudan seçtiği güçlü bir Cumhurbaşkanlığı makamı ortaya çıkmıştır. Bu durum, zorunlu olarak hükümet sisteminde bir değişikliğin olup olmadığını aklı getirmektedir. Bu çalışmada, 1982 Anayasasında benimsenen hükümet sisteminin niteliği açıklanmaktadır. Hükümet sisteminin niteliği halkın doğrudan Cumhurbaşkanını seçmesine yönelik Anayasa değişikliğinin tarihi dikkate alınarak 2007 yılından önceki ve 2007 yılından sonraki dönem şeklinde incelenmektedir. Ayrıca, Meclis çoğunluğuna sahip Adalet ve Kalkınma Partisinin Türkiye’de “başkanlık hükümeti sistemi”ne geçilmesi önerisi bağlamında başkanlık hükümet sistemi ile ilgili tartışmalara da yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hükümet Sistemleri, Parlamenter Hükümet Sistemi, Başkanlık Hükümeti Sistemi, Yarı-Başkanlık Hükümeti Sistemi.

FORMS OF GOVERNMENT ACCORDING TO THE 1982 TURKISH CONSTITUTION AND AN EVALUATION OF THE DEBATE OVER THE INTRODUCTION OF PRESIDENTIAL SYSTEM IN TURKEY

Summary

The election of the president by public vote is introduced in Turkey with the amendment to the 1982 constitution made by the law 5678 dated May 31, 2007. Since then, whether this amendment has changed the form of government in Turkey has been the subject of a constant debate. The 1982 constitution, in its original form, adopted the parliamentary form of government but at the same time expanded the presidential power. In 2014 the president was elected by public vote for the first time. As a result, what has been emerged is a Council of Ministers which rely on parliamentary majority and a powerful president who is elected by popular vote. This necessarily brings to mind whether a change in the form of government has taken place. This study analysis the form of government that was enacted by the 1982 constitution. Given that the amendment to the constitution was made in 2007, the kind of government in Turkey is analyzed in two distinctive periods, namely before 2007 and after 2007. In addition, this article deals with the debate about the presidential system in Turkey as the ruling Justice and Development Party has proposed the introduction of the presidential system.

Keywords

Forms of Government, Parliamentary Form of Government, Presidential System, Semi-Presidential System.

* Yayınlanma talebiyle editörlüğe gönderildiği tarih: 18.11.2016. Kabul edildiği tarih: 07.12.2016

** Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Günümüzde devletlerin hükümet sistemleri birbirlerinden farklıdır. Her devletin hükümet sistemi kendine özgü olup toplumun isteklerine göre şekillenir. Hükümet sistemlerinin şekillenmesinde birçok neden bulunmaktadır. Tarihsel, sosyolojik, siyasal vb. nedenler burada sayılabilir. Öte yandan, hükümet sisteminin mahiyeti açısından soruna yaklaşıldığında (cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve parlamento ilişkileri) bunun salt hukuksal düzenlemelere bağlı bir sorun değil, siyasal faktörlerin daha fazla etkili olduğu bir alan olduğunu belirtmek gerekir¹.

Yazılı bir anayasaya sahip devletlerde hükümet sisteminin niteliği anayasaya konulan hükümler ile ortaya konulur. Bu nedenle, hükümet sisteminin niteliğinin belirlenmesinde anayasa son derece önemlidir. Ayrıca, hükümet sisteminin niteliğine ilişkin tartışmalarda anayasada yer verilen hükümlere başvurulması, yasama ve yürütme organları arasındaki karşılıklı ilişkilere teorik bir çerçevenin çizilmesini sağlar. Bu bağlamda, yazılı anayasalarda konu itibarıyla devletin temel kuvvetlerinin kuruluşu, işleyişi ve kuvvetlerin karşılıklı ilişkileri yer alır. Yazılı anayasalarda bu husus olmazsa olmaz bir şarttır. Bu nedenle, anayasalarda yer alan kuralların incelenmesi bir ülkede uygulanan hükümet sisteminin niteliğini belirlemede önemli bir rol oynar.

Devletin temel kuvvetlerinden yasama ve yürütmenin karşılıklı ilişkisi siyasi rejimin niteliğini belirler². Temel kuvvetlerden yargının diğer iki kuvvetle ilişkisi burada önemli bir etki doğurmaz. Başka bir deyişle, hükümet şekli ne olursa olsun bütün çağdaş rejimlerde yargı bağımsızlığı korunduğundan yargının burada dışarıda bırakılması gerekir³. Bu durumda, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı kuvvette (yasama ya da yürütme) birleştiği hükümet sistemleri (meclis hükümeti ve diktatörlük) olabileceği gibi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin sert ya da yumuşak bir şekilde karşılıklı ayrıldığı hükümet sistemleri (başkanlık, parlamenter ve yarı-başkanlık/yarı parlamenter) de söz konusu olabilir⁴.

1982 Anayasanın ilk şeklinde (2007 yılından önce) Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından seçilmesi esası benimsenmişti. Böylece, 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren hariç tutulursa, 8., 9., 10. ve 11. Cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçilmişlerdi. 1921⁵, 1924 ve 1961 Anayasasında da Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçilmesi esası benimsenmişti.

¹ **Özbudun, Ergun**, *Türk Anayasa Hukuku*, 15. B., Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 362.

² **Teziç, Erdoğan**, *Anayasa Hukuku*, 20. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 489.

³ **Özbudun, Ergun**, "Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 51, 2013, s. 206.

⁴ Bkz. **Özbudun, Ergun**, *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 51; **Gözler, Kemal**, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 5. B., Ekin Yayınları, Bursa, 2014 (2014b), s. 223 vd.; **Teziç** (2016), s. 497 vd.

⁵ 1921 Anayasasının ilk şeklinde devlet başkanlığı makamı öngörülmemiştir. Daha sonra 29 Ekim 1923'te Anayasanın 10. maddesinde gerçekleşen bir değişiklikle Cumhurbaşkanlığı makamı kurulurken, Cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçilmesi esası benimsendi.

21.10.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanunla⁶ Anayasanın 102. maddesinde yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esası benimsenmiştir. Söz konusu hüküm doğrultusunda, 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 10.08.2014 tarihinde doğrudan halk tarafından seçilerek⁷ göreve başlamıştır. Böylece, seçilmiş bir Cumhurbaşkanı ile parlamentonun güvenine dayanan Bakanlar Kurulunun ilişkileri gündeme gelmiştir. Bu durum ister istemez parlamenter hükümet sistemi ile diğer hükümet sistemi tartışmalarının yapılmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, hükümet sisteminde bir değişikliğin olup olmadığına yönelik tartışmalar artarak devam etmektedir. Öte yandan, seçilmiş Cumhurbaşkanının yaptığı işlem ve eylemler de 1982 Anayasasında öngörülen parlamenter sistemin mevcudiyeti konusunda bazı tartışmaların yaşanmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada, 1982 Anayasasında benimsenen hükümet sisteminin niteliği açıklanmaktadır. Bu bağlamda, 2007 yılında, 5678 sayılı Kanunla Anayasanın 102. maddesinde yapılan değişiklikten önceki ve sonraki durum ortaya konulmaktadır. Ayrıca, 2014 yılında halk tarafından Cumhurbaşkanının seçilmesiyle ortaya çıkan fiili durum üzerinde durulmaktadır. Öte yandan, yeni bir hükümet sistemi olarak önerilen başkanlık sistemi ile ilgili yapılan tartışmalara da yer verilmektedir.

1. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

1.1. Genel Olarak

Hükümet sistemlerinin tasnif edilmesinde devletin temel kuvvetlerin karşılıklı ilişkileri önem taşımaktadır. Bilindiği üzere devletin “*yasama*”, “*yürütme*” ve “*yargı*” olmak üzere üç temel kuvveti vardır. Bu kuvvetlerden yargı kuvveti uyumsuzlukları çözmek görevine sahip olduğundan esas olarak hükümet sisteminin belirlenmesinde dikkate alınmaz⁸. Bu durumda, hükümet sisteminin belirlenmesinde “*yasama*” ve “*yürütme*” kuvvetinin karşılıklı ilişkileri belirleyicidir⁹.

Hükümet sisteminin niteliği ortaya konulurken öncelikle yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı devlet organında mı yoksa ayrı devlet organında mı toplandığı hususu önem taşır. Yasama ve yürütme kuvveti aynı devlet organında toplanmışsa, “*kuvvetler birliği sistemi*”, yasama ve yürütme kuvvetinin ayrı devlet organlarına ait ise, “*kuvvetler ayrılığı sistemi*” söz konusu olur. Aşağıda genellikle demokratik ülkelerde görülen kuvvetler ayrılığı sistemlerine dayanan hükümet sistemlerinin açıklaması yapılacaktır.

⁶ 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanun, RG. 16.06.2007/26554.

⁷ Bkz. Yüksek Seçim Kurulu Kararı, Karar No. 3719, RG. 28.08.2014/29102 (mükerrer).

⁸ Bkz. **Gözler** (2014b), s. 223; **Özbudun** (2013), s. 206.

⁹ **Özbudun** (2014), s. 357.

1.2. Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri

Demokratik yönetimlerde yetkilerin devlet organları arasında paylaşılmasında tek bir modelin olmadığı görülmektedir¹⁰. Her ülkenin siyasal koşulları hükümet sisteminin belirlenmesinde rol oynar. Buradaki sorun devletin örgütlenişinde yani yasama ve yürütme kuvvetlerin birbirinden hangi ölçüde ayrılması gerektiğinin ölçüsünü ortaya koyabilmektir¹¹. Kuvvetler ayrılığı sistemi açısından hükümet sistemine yaklaşıldığında genel kabul gören sınıflandırmada, “*başkanlık hükümet sistemi*”, “*parlamentar hükümet sistemi*” ve “*yarı-başkanlık/yarı parlamentar hükümet sistemi*” söz konusudur¹².

1.2.1. Başkanlık Hükümeti Sistemi

Başkanlık hükümeti sisteminde yasama, yürütme ve yargı organları organik ve fonksiyonel (işlevsel) açıdan birbirlerinden sert bir şekilde ayrılmıştır¹³. Bu sistemin kökeni, 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasasına dayanmaktadır¹⁴. “*Başkanlık sistemini, hem yürütme organının başı, hem de devlet başkanı olan başkanın, belirli bir süre için halk tarafından seçildiği ve yasama organının başkanı düşüremediği, başkanın da yasama organını feshedemediği bir sistem olarak*”¹⁵ tanımlamak mümkündür.

Başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığı sisteminin gerçekleştirilmesi için uygun bir modeldir¹⁶. Bu sistemde yürütme organı yasamadan sert bir şekilde ayrılmak-

¹⁰ **Erdoğan, Mustafa**, “Yeni Anayasa: Yol Haritası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, Bahar 2012, s. 28.

¹¹ **Erdoğan** (2012), s. 28.

¹² Hükümet sistemleri bakımından yapılan başka sınıflandırmalar da söz konusudur. Shugart'ın yaptığı sınıflandırma şöyledir: i. Saf başkanlık sistemi (pure presidential) ii. Başbakanlı başkanlık sistemi (premier-presidential) iii. Başkanlı parlamenter sistem (president-parliamentary), iv. Başkanlı parlamenter sistem (parliamentary with "president"), v. Saf parlamenter sistem (pure parliamentary). Bkz. **Shugart, Matthew S.**, "Of Presidents and Parliaments", *East European Constitutional Review*, 1993, s. 30-31; Fish'in ayrımında ise, hükümet sistemleri, i. Başkanlık sistemi (Presidentialism), ii. Yarı-başkanlık sistemi (Semipresidentialism), iii. Parlamenter sistem (Parliamentarism), iv. Süperbaşkanlık (Superpresidentialism) şeklinde belirtilmektedir. Bkz. **Fish, M. Steven**, "The Pitfalls of Russian Superpresidentialism", *Current History*, October 1997, s. 326; Ayrıca bkz. **Onar, Erdal**, “Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi mi?”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 75-78.

¹³ Bkz. **Turhan, Mehmet**, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 35.

¹⁴ **Turhan** (1989), s. 33.

¹⁵ **Onar** (2005), s. 72.

¹⁶ Erdoğan, başkanlık sistemi esas alındığında yürütmenin yasama organını feshedemediğini, yasamayı yürütmeden bu yolla bağımsızlaştıran ve iyi-kötü demokratik geleneğe sahip olan bir ülkede devlet yetkilerinin plebisitçi başkanının elinde toplanmasının zayıf bir ihtimal olduğunu, başkanlık sisteminin “*diktatör*”lük demek olduğu şeklinde bir düşüncenin daha çok “*seçilmiş devlet başkanının plebisiter araçlardan da yararlanarak bütün önemli devlet yetkilerini kendinde topladığı ve bu arada kendi takdirine göre yasama organını da feshedebildiği “başkanlı” sistemler*” de görüleceğini belirtmektedir. Bkz. **Erdoğan** (2012), s. 28-29.

tadır. Halk tarafından seçilen başkan yürütmenin başı olup yasamanın güvenine ihtiyaç duymaz. Böylece, yürütmenin yasama organına karşı siyasal olarak sorumlu olmadığı, organların da karşılıklı olarak bağımsız olduğu bir yapı söz konusudur¹⁷. Başka bir deyişle, yasama organı başkanı düşüremediği gibi, başkan da tek taraflı olarak yasama organını feshedemez¹⁸. Bu sistemde, yürütme ve yasama organı sert bir şekilde ayrıldığından aynı kişinin hem yasamada hem de yürütmede görev alması mümkün değildir. Başkan yürütme yetkisini doğrudan kendisi ve dolaylı olarak atayacağı yardımcılar (sekreterler=bakanlar) ile kullanır¹⁹. Atanan bakanlar başkanın yardımcıları statüsünde olup gerçek anlamda bakan değildirler²⁰. Başkanlık sisteminde yasama organı da serbest ve dürüst seçimlerle oluşturulur.

Bu sistemde yasama ve yürütme organlarının birbirlerini dengeleyebilecek konumda olması için temsil meşruluğuna sahip olmaları ve karşılıklı olarak birbirlerinin hukuki varlıklarına son verememeleri gerekir²¹. Başkanlık sisteminde demokratik meşruluğa sahip iki kurum vardır: Başkan ve Parlamento²². Nitekim, temsil meşruluğu bakımından her iki organ da doğrudan doğruya genel oyla seçilmektedir²³. Bu sistemde kuvvetlerin sert bir şekilde ayrılması yasama ve yürütme organlarının hiçbir şekilde ilişkide bulunamayacağı anlamına gelmez. Çünkü, yasama ve yürütme organları arasında karşılıklı iletişim araçları vardır. Başka bir deyişle, devlet yönetiminde koordinasyon ihtiyacı nedeniyle yasama ve yürütme ayrılığının bazı araçlarla dengelenmesi gereklidir²⁴. Bunun için iki organın birbirlerinin işlevine kısmen katılması veya birbirlerini bir ölçüde durdurma (frenleme) yetkisine sahip olması gerekir²⁵. Bazı önemli atamalarda senatonun da onayının alınması, milletlerarası antlaşmaların geçerliliği için senatonun 2/3 çoğunlukla onay vermesi, meclis araştırması, impeachment (suçlama), Kongre tarafından bütçenin onaylanması, kabul edilen kanunlar üzerinde başkanın vetosu ve başkanın kongreye mesaj göndermesi gibi konular karşılıklı iletişim araçlarına örnek verilebilir²⁶.

¹⁷ Turhan (1989), s. 41.

¹⁸ Shugart (1993), s. 30; Bazı yazarlar başkanın yasama organını fesih yetkisine sahip olmasını -diğer tanımlayıcı kriterlerin gerçekleşmesi şartıyla- başkanlık sistemi olarak kabul etmekte ve bu durumu bir sistem içi sapma olarak görmektedir. Bkz. Uluşahin, Nur, *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999, s. 39.

¹⁹ Teziç (2016), s. 532.

²⁰ Gören, Zafer, *Anayasa Hukuku*, 2. B., Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 159.

²¹ Erdoğan (1996), s. 6.

²² Turhan, Mehmet, "Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, Bahar 2012, s. 62.

²³ Erdoğan, Mustafa, "Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak", *Liberal Düşünce Dergisi*, 1(2), Bahar 1996, s. 6.

²⁴ Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, 5. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 207.

²⁵ Erdoğan (2003), s. 207.

²⁶ Bkz. Gözler (2014b), s. 235-236.

Başkanlık sisteminin zayıf taraflarını ise, şu şekilde belirtmek gerekir²⁷. İlk olarak, başkanlık sisteminde parlamenter sistemde olduğu gibi, yasama organının feshi ya da başkanın düşürülmesi söz konusu olmadığından yasama ve yürütme arasında bir kriz söz konusu olduğunda bunun sistem içinde çözümü öngörülmemiştir. İkinci olarak, başkanın görevden alınması mümkün olmadığından katı bir sistemdir. Üçüncü olarak, başkanlık sisteminde halkın oyu ile seçilen parlamento karşısında yine halkın oyu ile seçilen başkan vardır. Bu nedenle, başkan ve parlamento karşılıklı olarak meşruluk (çift meşruluk) iddiasında bulunarak işbirliği yapmaktan kaçınılırlar. Dördüncü olarak, başkanlık sisteminde kazanan her şeyi kazandığından, kaybeden her şeyi kaybettiğinden siyasal kutuplaşma yaşanabilir. Son olarak, başkanlık sisteminde yürütme organında halk tarafından seçilen ve belli bir süre iktidarda bulunan ve görev süresi dolmadan düşürülemeyen bir başkanın olması nedeniyle iktidarın kişiselleşmesi riski bulunmaktadır²⁸.

1.2.2. Parlamenter Hükümet Sistemi

Parlamenter hükümet sisteminde yasama ve yürütme organlarının işbirliği ve kuvvetlerin yumuşak bir şekilde ayrılması söz konusudur. Parlamenter rejimlerde “yürütme yasamadan doğar” ve “yürütme yasamaya karşı sorumludur”²⁹. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ayrılık dengeli ve uyumludur³⁰. Bu sistemde fonksiyonel ve organik açıdan organlar arasında işbirliği söz konusudur. Fonksiyonel açıdan kanunların yapımında yasama ve yürütme işbirliği yapar. Genellikle, kanunlar yürütme tarafından hazırlanır, yasama tarafından görüşülerek kabul edilir ve kanunların uygulanabilmesi için yürütmenin bazı işlemler yapmasına ihtiyaç duyulur³¹. Organik açıdan ise, yürütmenin yasama içinden çıkması esası geçerlidir.

Bu sistemde yürütme organında iki başlılık vardır. Bir yanda parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan ve bakanlar (hükümet), diğer yanda sorumsuz devlet başkanı yer alır. Monarşik rejimlerde devlet başkanı soy esasına göre belirlenirken, Cumhuriyet rejimlerinde devlet başkanı parlamento tarafından ya da parlamento içindeki bir seçiciler kurulu tarafından belirlenir³². Yürütmenin diğer kanadı ise, parlamento kaynaklıdır. Buna göre, İngiltere’de olduğu gibi, devlet başkanı tarafından görevlendirilen bir parlamenter (başbakan) tarafından hükümet kurulup yasama organından güven ister ya da Almanya ve Japonya’da olduğu gibi, yasama organı tarafından başbakanın seçilmesi söz konusu olur³³.

²⁷ Gözler (2014b), s. 239-240.

²⁸ Gözler (2014b), s. 240.

²⁹ Bkz. Epstein D. Leon, “Parliamentary Government”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, C. 11, der. David L. Sills, Macmillan ve Free Press, Newyork 1968, s. 419.

³⁰ Gören (2015), s. 160.

³¹ Turhan (1989), s. 43.

³² Onar (2005), s. 74; Turhan (1989), s. 43.

³³ Onar (2005), s. 74.

Parlamente sistemde demokratik meşruluğa sahip tek kurum parlamentodur³⁴. Yasama organı hükümeti denetleyebiliyor ve güvensizlik oyu ile hükümeti düşürebiliyorsa parlamente rejiminin önemli bir şartı gerçekleşir³⁵. Ayrıca, hükümetin parlamento içinden çıkması ve çoğunluğun güvenine sahip olması esası mevcuttur. Parlamente sistemin işleyişi ve etkililiği yalnızca anayasa maddeleri ile değil, aynı zamanda siyasal uygulamalar, alışkanlıklar, anayasal teamüller ve siyasal partiler aracılığıyla sağlanmaktadır³⁶. Bu sistemde “*siyasal sorumluluk*” ve “*fesih*” karşılıklı silahlardır. Parlamenteonun hükümeti düşürebilmesine karşılık, çoğu parlamente rejimde yürütmenin de parlamenteoyu fesih hakkı vardır³⁷. Nitekim, bazı yazarlara göre, yasama yürütme dengesini sağlamak için tanınan fesih yetkisinin olmaması parlamente rejimin niteliğinin değişmesine ve bir meclis hükümeti sistemine dönüşmesine yol açabilir³⁸.

Bu sistemde başbakan yürütmenin köşe taşı olarak görülür³⁹. Önceden eşitler arası birinci bir konuma konulan başbakan, günümüzde yetkilerini oldukça genişletmiştir⁴⁰. Şöyle ki, başbakan bakanlar kurulunun bir üyesi ve başkanı olduğundan bu sıfatla hükümetin en güçlü adamıdır. İkinci olarak, başbakan parlamento karşısında üstün bir konumda bulunduğundan, lideri bulunduğu çoğunluk partisi sayesinde iktidarını bir süre için garanti edebileceği gibi, yasama organının faaliyetlerini de büyük ölçüde denetimi altında bulundurabilir. Üçüncü olarak, başbakan ülkenin lideri ve devletin fiilen başkanıdır. Böylece, milletlerarası ilişkilerde milleti temsil etmekte ve içte de çok defa millet adına konuşarak hükümetin görüşlerini kamuoyuna açıklamaktadır⁴¹. Yürütme organının diğer kanadındaki devlet başkanının ise, sembolik yetkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet başkanının siyasal açıdan sorumsuzluğu esastır. Başka bir deyişle, devlet başkanlığının sorumsuzluğu aynı zamanda yetkisizliğini de ortaya koyar⁴². Şöyle ki, kamu hukukunda yerleşmiş temel kural; yetki ve sorumluluğun birbirine paralel olmasıdır. Bu nedenle, siyasal açıdan sorumsuz devlet başkanının yaptığı işlemler sorumlu hükümet üyeleri tarafından imzalanır. Karşı-imza denilen bu konu, parlamente rejimleri başkanlık tipi hükümet sisteminden ayırır⁴³. Öte yandan, hükümetin (parlamenteonun güvenine sahip olmak ve parlamenteonun içinden çık-

³⁴ Turhan (2012), s. 62.

³⁵ Özbudun (2014), s. 357.

³⁶ Turhan (1989), s. 44.

³⁷ Onar (2005), s. 75.

³⁸ Özbudun (2014), s. 357-358.

³⁹ Erdoğan, Mustafa, “Başbakanlık Hükümeti mi?”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44 (3-4), Temmuz-Aralık 1989, s. 229.

⁴⁰ Bkz. Erdoğan (1989), s. 231.

⁴¹ Erdoğan (1989), s. 231.

⁴² Özbudun (2014), s. 358.

⁴³ Turhan (1989), s. 52-53.

mak zorunda olsa da) parlamentodan bağımsız hareket etme imkanı da vardır⁴⁴. Bu durum parlamenter rejimi meclis hükümeti rejiminden ayırır⁴⁵.

Parlamenter hükümet sistemi çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Parlamenter sisteme getirilen eleştirilerden biri, bu sistemde kuvvetler ayrılığı sisteminin tam olarak gerçekleştirilemeyeceği düşüncesidir. Başka bir deyişle, parlamenter sistemlerde “*kabine hükümeti*”nin yerini “*başbakanlık hükümeti*”ne⁴⁶ bıraktığı ileri sürülmektedir⁴⁷. Şöyle ki, parlamenter rejimlerde yasama organı ile yürütmenin karşılıklı silahları vardır. Yasama organı hükümeti denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir. Buna karşılık, yürütme organının da yasama organını fesih ve seçimleri yenileme yetkisi söz konusudur. Ancak, günümüzde parlamento çoğunluğunu elinde tutan bir siyasal partinin kendi iktidarını denetlemesinin ve hükümetin de güvenine dayandığı parlamentoyu feshetmesinin ya da parlamento seçimlerini yenilemesinin oldukça zor olduğunu belirtmek gerekir⁴⁸. Bu bağlamda, parlamenter sistemin çoğu örneklerinde yasama ile yürütme aynı siyasal çoğunluğun elindedir⁴⁹. Böylece, parlamentoya hakim bir siyasal çoğunluk hem hükümeti tek başına kurmakta hem de parlamentodan istediği yönde kararlar alabilmektedir. Bu durum başbakanın parlamentodaki çoğunluğa dayanarak yasamayı büyük ölçüde yönlendirebilmesinden kaynaklanır⁵⁰. Burada, seçim sisteminde bazı düzenlemeler yapılarak iktidar partisi liderliğinin kendi partisi üzerindeki kontrolünün kısmen gevşetilebileceği söylenebilir de, bu durum parti disiplininin sağlanmasını zorlaştırabilir ve parlamenter sistemin işlemlerini güçleştirebilir⁵¹.

Parlamenter sisteme getirilen diğer bir eleştiri, bu sistemin siyasal istikrar-sızlık oluşturabilme potansiyelidir. Gerçekten parlamenter sistemde hükümet istikrarının sağlanabilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Seçimlerden sonra parlamentoda çoğunluğu sağlayabilen bir siyasal parti çıkmadığında hükümetin kurulabilmesi için siyasal partilerin aralarında uzlaşmaları ve koalisyon kurma-

⁴⁴ Turhan (1989), s. 55.

⁴⁵ Turhan (1989), s. 55.

⁴⁶ Başbakanlık hükümeti görüşünde, çağımızda başbakanın kişisel olarak uygun gördüğü kişilere istediği görevleri verebilme yetkilerine sahip olduğu, bakanların artık başbakan tarafından seçildiği ve başbakan tarafından görevlerine son verilebildiği, başbakanın hükümet mekanizmasını elinde tutması yoluyla meslektaşları yanında oldukça güçlendiği, genel olarak temel politika sorunları ve bu sorunların çözümlerinin başbakan tarafından yerine getirildiği, herhangi bir bakanlığın işlerine istediği zaman istediği biçimde karışabilmekte olduğu ve söz konusu hususların başbakanın kabine üzerindeki etkinliğini artırdığı belirtilmektedir. Bkz. Turhan (1989), s. 53.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan (1989), s. 53.

⁴⁸ Bkz. Kuzu, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Sistemi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 29 (3), Eylül 1996, s. 63.

⁴⁹ Erdoğan (2012), s. 28.

⁵⁰ Bkz. Özbudun, Ergun, “Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 110; Yazıcı, Serap, “Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 136.

⁵¹ Erdoğan (2012), s. 28.

ları gerekir. Siyasal partiler arasında bir uzlaşma kültürünün mevcut olmaması ise, hükümet krizlerini tetikleyecektir. Ancak, parlamenter sistemin istikrarsız ve güçsüz hükümetlere yol açtığı tezinin her koşulda söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. Şöyle ki, ılımlı ya da "işleyen" çok-parti sistemi Almanya, İskandinav ve Benelux ülkelerinde etkin ve istikrarlı bir yönetimi gerçekleştirmektedir⁵².

Parlamenter sistemde bir başka eleştiri konusu, yürütme organının ikili yapıda olması nedeniyle devlet başkanı-başbakan arasında yetki uyumsuzlukları çıkma ihtimalidir. Ülkemizde 1982 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı Başbakan çatışması sık sık gündeme gelmiştir. Yürütmenin iki kanadının çatışması ister istemez ülkeyi kimin yöneteceği sorununa yol açar. Cumhurbaşkanı ile başbakanın aynı siyasal partilerden olmaları bu tür çatışma ihtimalini azaltırken, cumhurbaşkanı ile başbakanın farklı siyasal partilere mensup olduğu durumlarda devlet başkanı-başbakan arasında çatışma çıkma ihtimali artabilir.

Yine ileri sürülen eleştirilerden bir diğeri, teorik planda yürütme yasamaya karşı sorumlu olsa da hükümetin seçmenler tarafından belirlenmemesi nedeniyle yürütmenin seçmenlere karşı doğrudan bir sorumluluğunun bulunmamasıdır⁵³.

Öte yandan, parlamenter sistemlerde karşılaşılan koalisyon hükümetleri de ciddi ülke sorunlarını çözmedeki eksikliği nedeniyle parlamenter rejimin zayıf tarafı olarak dile getirilmektedir⁵⁴.

1.2.3. Yarı-Başkanlık Hükümeti Sistemi

Yarı-başkanlık/yarı-parlamenter sisteminde başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin bazı unsurlarının birleştiği görülür⁵⁵. Başka bir deyişle, yarı-başkanlık sistemi başkanlık ve parlamenter sistemin bazı unsurlarını kendisinde birleştiren karma bir tip olarak da nitelendirilebilir⁵⁶. İlk örneği 1958 Beşinci Fransız Cumhuriyeti Anayasasında görülmektedir⁵⁷. Duverger'e göre, yarı-başkanlık sistemini olabilmesi için cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanının önemli yetkilere sahip olması ve cumhurbaşkanının yanında siyasal açıdan parlamentoya karşı sorumlu bir hükümetin bulunması gerekir⁵⁸. Burada, yer veri-

⁵² Özbudun (2005), s. 110-111; Bazı yazarlarca başkanlık hükümeti sistemine geçişi teşvik eden asıl faktör hükümet istikrarı ise, parlamenter hükümet sisteminde de parti sistemindeki parçalanma ile bu parçalanmanın parlamentoya yansımaları önleyecek seçim mühendisliği yöntemleri ile tek bir partinin mecliste çoğunluğu elde edebileceği ve bu yolla hükümet istikrarının sağlanabileceği belirtilmektedir. Bkz. Yazıcı (2005), s. 142.

⁵³ Kuzu (1996), s. 63.

⁵⁴ Bkz. Kuzu (1996), s. 64.

⁵⁵ Onar (2005), s. 75.

⁵⁶ Özbudun (2005), s. 106.

⁵⁷ Özbudun (2005), s. 106.

⁵⁸ Duverger, Maurice, "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", *Parliamentary Versus Presidential Government*, (ed. Arend Lijphart), Oxford University Press, 1992, s. 142; Buna karşılık, bazı yazarlar "iki başlı yürütme" modelinin odağında ise, başkanın halk tarafından seçilmesi değil; başkanın yürütme alanında geniş, hatta hükümet ile yarışan yetkilere

len ilk iki unsur başkanlık hükümeti sistemini, üçüncü unsur ise, parlamenter hükümet sistemini akla getirmektedir⁵⁹. Yarı-başkanlık rejimleri incelendiğinde parlamentonun üstünlüğüne dayanan yarı-başkanlık rejimleri ve başkanın üstünlüğüne dayanan yarı-başkanlık rejimi olarak iki şekilde görülür. İrlanda, İzlanda ve Avusturya birinci gruba, Fransa ikinci gruba örnek verilebilir⁶⁰.

Başkanının üstünlüğüne dayalı Fransız tipi yarı-başkanlık sisteminde tam bir kuvvetler ayrılığı görülmez. Yürütme organı cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşur. Yürütme organının bir kanadı olan hükümet parlamentoyu kısmen kontrolü altında bulundurur⁶¹. Bu sistemde, Bakanlar Kurulunun kollektif bir karar organı olma niteliği vardır ve bu durum başkanlık sisteminden önemli bir farklılığı ortaya koyar⁶². Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilir ve parlamentonun güvenine dayanmaz. Buna karşılık, başbakan ve bakanlar parlamentoya karşı siyasal bakımdan sorumludur. Cumhurbaşkanının sahip olduğu önemli anayasal yetkiler nedeniyle hükümetin görevde kalması için cumhurbaşkanı ile uzlaşması gerekir⁶³. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu arasında paylaştırıldığından, cumhurbaşkanının başkanlık sistemindeki gibi, yürütme yetkisini tek başına kullanması söz konusu değildir⁶⁴. Şöyle ki, yarı-başkanlık hükümet sisteminin olduğu yerlerde siyasal sistem uygulamada parlamenter sistem ya da başkanlık sistemi şeklinde işlemektedir. Örneğin, cumhurbaşkanını destekleyen bir parlamento çoğunluğunun olduğu dönemlerde bir başkanlık hükümeti sistemi, parlamentoda cumhurbaşkanını destekleyen bir çoğunluk olmadığı dönemlerde (cohabitation dönemi) parlamenter hükümet sistemi şeklinde işlemektedir⁶⁵. Bazı yazarlar bunu dikkate alarak, yarı-başkanlık hükümeti sistemini başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında bir sistem değil, bu iki sistem arasında gidip gelen bir sistem olduğunu ileri sürmektedir⁶⁶.

Yarı-başkanlık sistemi bazı yönlerden eleştirilmektedir. İlk olarak, bu sistemde hükümetin ve cumhurbaşkanının farklı siyasal partilerden olması halinde yürütme organı içinde çıkabilecek bir ikilik sistemin kilitlenmesine yol açabilir⁶⁷. Parlamentonun ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin farklı seçim dönemlerinde olması, bu ihtimalin kuvvetlenmesine yol açabilir.

sahip olması"nın bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. **Uluşahin, Nur**, "Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: "Yarı-Başkanlık'tan "İki Başlı Yürütme Yapılanması"na", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 2003, s. 227.

⁵⁹ **Onar** (2005), s. 75.

⁶⁰ **Teziç** (2016), s. 541 vd.

⁶¹ **Erdoğan** (2012), s. 28.

⁶² **Özbudun** (2014), s. 361.

⁶³ Bkz. **Özbudun** (2014), s. 361.

⁶⁴ **Özbudun** (2014), s. 361.

⁶⁵ **Gözler, Kemal**, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 17. B., Ekin Yayınları, Bursa, 2014 (2014a), s. 301.

⁶⁶ **Gözler** (2014a), s. 301.

⁶⁷ **Erdoğan** (2012), s. 28.

İkinci olarak, cumhurbaşkanı ile yasama çoğunluğunun aynı ya da farklı partilere mensup olmasına göre siyasal sistemin işleyişi değişmektedir. Yasama çoğunluğu ile cumhurbaşkanı aynı siyasal parti mensubu ise, etkinlik ve istikrar sorunu bulunmayacak ve sistem büyük ölçüde cumhurbaşkanlığı eksenli işleyecektir. Ancak, bu sistem kazanın her şeyi kazandığı ve kaybedenin her şeyi kaybettiği bir hüviyet taşıyacak ve bu durum siyasal açıdan parçalanmış bir toplumda cumhurbaşkanından beklenebilecek hakemlik işlevi de söz konusu olmayınca sistemin demokratikliği ve meşruluğu tartışmasını ortaya çıkarabilecektir⁶⁸. Cumhurbaşkanı ile yasama çoğunluğunun farklı siyasal partilere mensup oldukları durumlarda, cumhurbaşkanı ile yasama arasında çıkabilecek görüş aykırılıkları ve çatışmalar aynı zamanda cumhurbaşkanı ile hükümet arasında çıkmasına neden olacaktır. Bu durum yönetimin etkinliğinde sorunlara ve giderek belki de bir krize yol açabilecektir⁶⁹.

Üçüncü olarak, parlamenter ve başkanlık hükümet sisteminde meclisin yürütme organını frenlemesi söz konusudur. Parlamenter hükümet sisteminde bakanlar kurulunun meclise karşı sorumluluğu ülkeyi hükümetin yönetmesi halinde anlamlıdır. Başkanlık hükümeti sisteminde ise, yürütmenin meclisi feshedememesi ancak meclis tarafından denetlenebilmesi koşuluyla başkanın bağımsızlığı söz konusu olabilir. Bu nedenle, parlamenter ve başkanlık hükümeti sistemlerinin özelliklerinin belirsiz bir şekilde bir araya getirilirse sorumluluk durumu gölgelenecektir⁷⁰.

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA ÖNGÖRÜLEN HÜKÜMET SİSTEMLERİ

2.1. 1921 Anayasasında Hükümet Sistemi

1921 Anayasasının kabulünden bu güne yürürlükte bulunan Anayasalarda farklı hükümet sistemlerinin uygulandığı görülmektedir. 1921 Anayasasında -29 Ekim 1923 tarihinden önceki dönemde- bir meclis hükümeti sistemi söz konusuydu⁷¹. Şöyle ki, Anayasanın 2. maddesinde TBMM'nin yasama ve yürütme kuvvetine sahip olduğu, 3. maddesinde Türkiye Devletinin TBMM tarafından idare edildiği, 8. maddesinde TBMM'nin doğrudan kendisinin seçmiş olduğu icra vekillerine yön tayini ve bunları gerektiğinde görevden alabileceği belirtilmiştir.

Anayasanın ilk şeklinde devlet başkanlığı makamı oluşturulmadığı gibi⁷², hükümet başkanlığı makamı da yoktu. Meclis Başkanı İcra Vekilleri Heyetinin

⁶⁸ Onar (2005), s. 101.

⁶⁹ Onar (2005), s. 102.

⁷⁰ Turhan (2012), s. 73.

⁷¹ Teziç (2016), s. 501; Özer, Atilla, *Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği*, 2. B., Ankara, 1998, s. 77.

⁷² Bkz. Özbudun (1992), s. 60-61; Gözler (2014a), s. 25.

de doğal başkanıydı (m.9). Bakanlar doğrudan Meclis tarafından seçilerek atanıyor ve gerektiğinde görevden alınmaları yine kendilerini seçen Meclis tarafından yerine getiriliyordu⁷³. Yürütme organının Meclisi etkileme araçları yoktur. Bu bağlamda, İcra Vekilleri Heyetinin Meclisi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak, uygulamada İcra Vekilleri Heyetinin Meclisin basit bir ajanı, pasif bir yürütme komitesi olarak kalmadığı ve Meclisi yönlendirici bir siyasal liderlik gösterdiği meclis hükümeti sisteminde olmaması gereken Bakanların bireysel ve kolektif siyasal sorumluluğunun bulunduğu görülmektedir⁷⁴. Bu nedenle, 1921 Anayasası dönemindeki hükümet sisteminin, görünüşte taşıdığı meclis hükümeti niteliklerine rağmen uygulamada parlamenter rejimin mantığına ve kurallarına göre işlediği görülmüştür⁷⁵.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet rejime geçilmesi 364 sayılı Kanunla Anayasada yapılan bazı değişikliklerle mümkün olmuştur⁷⁶. Cumhuriyet rejimine geçilmesiyle hükümetin kuruluş sistemi değiştirilmiştir. Buna göre, bakanların Başbakan tarafından seçilmeleri esası benimsenmiştir. Ancak, hükümetin göreve başlaması için gereken Meclis onayı şartı devam etmiştir. Böylece, Bakanlar Kurulu içinde uyum sağlamak suretiyle parlamenter hükümet sistemine yaklaşan bir hükümet kurma yöntemi benimsenmiştir⁷⁷. Bazı yazarlar bu durumu parlamenter sisteme doğru önemli bir adım olarak değerlendirmektedir⁷⁸.

2.2. 1924 Anayasasında Hükümet Sistemi

1924 Anayasasında karma bir hükümet sisteminin benimsendiği söylenilebilir. Şöyle ki, 1924 Anayasasının metninde, gerekçesinde ve Meclis görüşmelerinde meclis hükümeti sistemi ile parlamenter rejime ait bir takım özelliklerin bulunduğu görülmektedir⁷⁹.

Meclis hükümeti sistemine özgü hükümler şöyledir⁸⁰: Anayasanın 4. maddesinde TBMM'nin Türk Milletini temsil edeceği ve millet adına egemenlik hakkını kullanacağı, 5. maddesinde yasama yetkisi ve yürütme erkinin TBMM'de belireceği ve onda toplanacağı, 7/2. maddesinde Meclisin Hükümeti denetleyip düşürebileceği belirtilmektedir. Burada, Meclisin Hükümeti fesih yetkisi kabul edilirken, Hükümetin Meclisi fesih yetkisi söz konusu değildir. Hükümetin fesih yetkisi teklifi Anayasa görüşmeleri sırasında tartışılmış ve reddedilmiştir⁸¹.

⁷³ Bkz. Özbudun (1992), s. 61-62.

⁷⁴ Bkz. Özbudun (1992), s. 71, 68.

⁷⁵ Özbudun (1992), s. 74.

⁷⁶ Konuyla ilgili Bkz. Gözler (2014a), s. 26-27.

⁷⁷ Özbudun (2014), s. 30.

⁷⁸ Gözübüyük, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 19. B., Ankara, 2013, s. 127.

⁷⁹ Bkz. Özbudun, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

⁸⁰ Özbudun (2014), s. 31.

⁸¹ Bkz. Özbudun (2014), s. 31.

Anayasada parlamenter hükümet sistemine özgü hükümler de bulunmaktadır⁸². Anayasanın 7/1. maddesinde Meclisin yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanacağı, 44. Maddesinde Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından diğer bakanların Başbakanca Meclis üyeleri arasından seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra Meclise sunulacağı ve Hükümetin Meclisten güven isteyeceği, 46/1. maddesinde Bakanlar Kurulunun Hükümetin genel politikasından birlikte sorumlu olduğu belirtilmektedir⁸³. Söz konusu hükümler incelendiğinde, Meclisin yasama yetkisini kendisinin, yürütme yetkisini ise, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullandığı görülmektedir. Böylece Meclis, yürütme yetkisine teorik olarak sahip olmasına karşılık, yürütme işlerinin Meclis eliyle kullanılması söz konusu değildir⁸⁴.

Sonuç olarak, 1924 Anayasasında hükümet sisteminin meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında bir yerde olduğu söylenilebilir. Başka bir deyişle, hükümet sisteminin meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem olduğu savunulabilir⁸⁵. Çünkü, Anayasada meclis hükümeti sistemine özgü ve parlamenter sisteme özgü hükümlere rastlanılmaktadır. Bu durum doktrinde “*kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı*” olarak ifade edilmektedir⁸⁶.

2.3. 1961 Anayasasında Hükümet Sistemi

1961 Anayasasında parlamenter hükümet sistemi kabul edilmiştir⁸⁷. Anayasada yasama yetkisi TBMM’ye (m.5), yürütme görevi kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna (m.6), yargı yetkisi ise, bağımsız mahkemelere (m.7) bırakılmıştır. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu gerekçesinde parlamenter rejimin benimsendiği belirtilmiş ancak Anayasanın 5. ve 6. maddelerinin kenar başlıkları ile içeriğinin incelenmesinden, yasama lehine bir farklılaşmanın bulunduğu ve parlamenter sistemlerde söz konusu olan yasama ve yürütme kuvvetlerinin karşılıklı eşit ve dengede olması ilkesinin gözardı edildiği görülmektedir⁸⁸. Başka bir deyişle, yasama ve yürütme dengesini ve işbirliğini öngören parlamenter sistem açısından yaklaşıldığında, yasama organının kayırıldığı, yürütme organının ise, sıkıca frenlendiği söylenebilir⁸⁹. Şöyle ki, 5. maddenin kenar başlığı

⁸² Özbudun (2014), s. 31.

⁸³ Özbudun (2014), s. 32.

⁸⁴ Özbudun (2012), s. 17; Gözler (2014a), s. 31.

⁸⁵ Gören (2015), s. 163; Batum, Süheyl, "Siyasal Rejimler ve Türkiye'deki Arayışlar", *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Türkiye Barolar Birliği, 9-13 Ocak 2001, Ankara, s. 352.

⁸⁶ Bkz. Özbudun (2014), s. 31; Gözler (2014a), s. 31; Gören (2015), s. 163.

⁸⁷ Bkz. Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 9. B., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 284; Özer (1998), s. 77.

⁸⁸ Aldıkaçtı, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 3. B., Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 192.

⁸⁹ Bkz. Tanör, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, 3. B, Beta, İstanbul, 1994, s. 115.

“*yasama yetkisi*”, 6. maddenin kenar başlığı “*yürütme görevi*”dir. 5. maddede yasama yetkisinin BMM’ye ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği, 6. maddede yürütme görevinin kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği belirtilerek, yürütmenin yasamadan geldiği ve faaliyet kaynağını ancak yasamada bulabileceği açıklanmıştır⁹⁰.

1961 Anayasasında, parlamenter hükümet sistemlerinde yer alan devlet başkanının sorumsuzluğu ve bunun gereği olan karşı-imza ilkesi bulunmaktadır (AY m.98). Öte yandan, Bakanlar Kurulu, hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden birlikte sorumludur (AY m.105). Yürütme organının Millet Meclisi seçimlerini yenileme yetkisi vardır. Ancak bu yetki parlamenter sistemlerde öngörülme- yen bir şekilde aşırı biçimde kayıtlanmıştır. Anayasa koyucunun hükümet sisteminin içine sınırsız bir fesih hakkı yerleştirmek istemediği görülmektedir⁹¹. Hükümetin kuruluş usulü (AY m.102) parlamenter rejim ile uyumludur. Şöyle ki, Başbakan, Cumhurbaşkanınca, Meclis üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Meclis üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır. Sonuç olarak, 1961 Anayasasında benimse- nen hükümet sisteminin parlamenter hükümet sistemi olduğu görülmektedir.

3. 1982 ANAYASASINDA HÜKÜMET SİSTEMİ

3.1. Genel Olarak

1982 Anayasasında öngörülen hükümet sistemini iki dönem halinde ince- lemenin gerekli olduğu düşünülmektedir. Çünkü, 2007 yılında Anayasada yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi usulü benim- senmiştir. Böylece, 2007 yılından sonra hükümet sisteminin değişip değişmedi- ğine yönelik ciddi tartışmalar gündeme gelmiştir.

Anayasanın ilk şeklinde hükümet sistemi olarak parlamenter sistem esas alınmıştır. 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden sonra ise, Cumhurbaş- kanının halk tarafından seçilmesi usulü benimsenmiştir. Ancak, 2007 yılında ya- pılan Anayasa değişikliğinin Cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi ile sınırlı kaldığı⁹² ve Anayasanın diğer maddelerinde yasama-yürütme ilişkilerine yönelik herhangi bir değişikliğin yapılmadığını belirtmek gerekir.

Doktrinde, 2007 yılından sonra hükümet sisteminin parlamenter sistemden uzaklaştığı ya da yarı-başkanlık sistemine yaklaştığına yönelik görüşler ileri sürülmektedir⁹³. Burada, 1982 Anayasasının ilk şeklindeki hükümet sistemi ve

⁹⁰ **Aldıkaçtı** (1978), s. 192.

⁹¹ Bkz. **Karamustafaoğlu, Tunçer**, *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, AÜHF Yayını, No. 465, Anka- ra, 1982, s. 203, 205 vd.; **Aldıkaçtı** (1978), s. 339-340.

⁹² **Gözler, Kemal**, “1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte Mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme”, (Versiyon 4) <<http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma.htm>>, 01.11.2016, s. 10.

⁹³ **Turhan** (2012), s. 73.

2007 yılında 5678 sayılı Kanunun kabulünden sonraki hükümet sistemi ayrı ayrı incelenecektir. Böylece, Anayasa değişikliğinden sonraki hükümet sisteminin niteliğinin ortaya konulabileceğini düşünmekteyiz.

3.2. 1982 Anayasasının İlk Şeklinde Öngörülen Hükümet Sistemi

1982 Anayasasının ilk şeklinde hükümet sistemi olarak parlamenter hükümet sistemi esas alınmıştır⁹⁴. Parlamenter hükümet sisteminin esas alındığı, Danışma Meclisi Anayasa Tasarısında “*yürütme yetkisi ve görevi*” başlıklı 8. maddesinin gerekçesinde “*parlamenter hükümet sistemi bütün gerekleriyle uygulanmaya konulduğu*”⁹⁵ şeklinde ifade edilmek suretiyle belirtilmiştir.

Anayasada, ikili yapıda bir yürütme organı öngörülmüştür. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu bu yapının iki unsurudur. Cumhurbaşkanı yürütme organının sorumsuz kanadını, Bakanlar Kurulu yürütmenin sorumlu kanadını oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Meclis tarafından (AY m.102), Başbakan ise, Meclis üyeleri arasından Cumhurbaşkanı tarafından, Bakanlar Kurulu üyeleri ise, Meclis üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (AY m.109). Bakanlar Kurulu üyelerinin gerektiğinde görevlerine Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından son verilmektedir (AY m.109). Milletvekilliği seçimlerinden sonra yasama organı oluşturulmakta ve parlamenter sisteme uygun olarak hükümet de yasama organı içinden çıkmaktadır. Bakanlar Kurulu Meclis çalışmalarına katılmaktadır⁹⁶.

Parlamenter rejiminin temel unsurlarından biri olan Bakanlar Kurulunun siyasal sorumluluğu ilkesi kabul edilmiştir. Buna göre, Bakanlar Kurulu Meclise karşı siyasal açıdan sorumludur. Anayasanın 112. maddesine göre, Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Her bakan, Başbakana karşı sorumlu olup ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlem-

⁹⁴ Bkz. **Soysal** (1992), s. 284.

⁹⁵ Anayasanın 8. maddesinin gerekçesinde, “1961 Anayasası bu felsefeye sadık kalarak yürütmeyi Devletin yönetiminde, bütün faaliyetlerinde yasama kuvvetine bağlı, yasamaya tabi bir kuvvet olarak düzenlenmiş idi. Halbuki modern hayatta yürütme kuvveti devletin beyni, hareket gücünün kaynaklandığı motordur. Bundan dolayıdır ki, 1961 ila 1980 arasındaki devrede karar almak kudretinden yoksun hükümetler görülmüştür. İşte bu duruma son vermek için yürütme yasamaya tabi bir organ olmaktan çıkarılmış, her iki kuvvetin Devlet faaliyetlerinin düzenlenmesinde eşitlik ve denklik içinde işbirliği yapmalarını öngören parlamenter hükümet sistemi bütün gerekleriyle uygulanmaya konmuştur. Bu nedenle, yürütme, 1961 Anayasasında olduğu gibi bir görev olmaktan çıkartılmış, yürütme gerekli yetkilere sahip ve kanunların kendisine verdiği görevleri yerine getiren bir kuvvet olarak düzenlenmiştir”. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu. (D. Meclisi: 1/463; M. G. Konseyi: 1/397), s. 4.

⁹⁶ Bkz. **Gözler** (2014a), s. 298.

lerinden de sorumludur. Böylece, bakanların Meclise karşı bireysel ve kolektif sorumlulukları kabul edilmiştir⁹⁷. Öte yandan, doktrinde bir görüş, Bakanlar Kurulunun sadece Meclise karşı değil aynı zamanda Cumhurbaşkanına karşı da sorumlu olduğunu ve Cumhurbaşkanının dilediği takdirde Başbakanı azledebileceğini belirtmektedir⁹⁸. Buna karşılık, diğer bir görüş, Anayasada Başbakan ve Bakanların Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olduklarına yönelik bir hükme rastlanılmadığını belirtmek suretiyle bu tür bir durumun olamayacağını ileri sürmektedir⁹⁹. Biz ikinci görüşe katılmaktayız. Kanaatimizce, Anayasada Başbakan ve bakanların Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olduğuna yönelik açık bir düzenlemenin olmaması nedeniyle Bakanlar Kurulunun sorumluluğunun sadece Meclise karşı olması gerekir. 1982 Anayasası yürürlüğe girmesinden günümüze hükümet sisteminin uygulaması da bu yöndedir.

Anayasada Cumhurbaşkanına (m.104) “*Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak*” yetkisi tanınmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanının Bakanlar Kuruluna başkanlık etmesi kural değil, istisnai bir durumdur¹⁰⁰. 2014 yılından önce, Cumhurbaşkanlarının bu yetkiyi istisnai olarak kullandıkları görülmüştür.

Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu ve bunun gereği olan karşı-imza ilkesi kabul edilmiştir. Bu durum Anayasanın 105. maddesinde düzenlenmiştir¹⁰¹. Maddede “*Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur*” denilmektedir. Anayasada (AY m.105) ayrıca, Cumhurbaşkanının siyasi ve cezai yönden (vatan hainliği hariç) sorumlu olmadığı kabul edilmiştir.

⁹⁷ Bkz. **Özbudun** (2014), s. 363.

⁹⁸ **Duran, Lütfi**, “Türkiye'nin Siyasî Rejimi”, *Yeni Gündem*, 16-31 Mayıs 1985, aktaran **Özbudun** (2014), s. 364.

⁹⁹ Bkz. **Özbudun** (2014), s. 364.

¹⁰⁰ **Özbudun** (2014), s. 362.

¹⁰¹ Anayasanın 105. maddesinin gerekçesinde, “*Devlet Başkanının parlamenter rejimindeki sorumsuzluğu ilkesinin nasıl uygulanacağı bu maddede düzenlenmiştir. Devlet Başkanının görevi sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde vatan hainliği dışında (Madde 115) herhangi bir sorumluluğu yoktur. Diğer taraftan parlamenter sistemde sorumsuz olan bir kişiye yetki verilemez. Bundan dolayı Devlet Başkanının kararlarının uygulanabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde işlemin sorumluluğunu kabul edip savunacak «birinin» bulunması gerekir. Bu da Başbakan ve ilgili Bakandır. Her ikisi veya gerektiğinde bütün Bakanlar Kurulunun Devlet Başkanının kararlarını imzalamaları gerekir. Esasen bu zorunluluktan dolayı kararlar Bakanlar Kurulu veya Bakan tarafından alınır ve Devlet Başkanı tarafından imzalanır, Cumhurbaşkanının sorumluluk getirmeyen kararlardan hangilerini tek başına imzalayarak uygulatabileceği, yani 'istisnalar, Anayasada açıkça 'belirtilmiştir' denilmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu. (D. Meclisi: 1/463; M. G. Konseyi: 1/397), s. 44-45.*

Meclisin feshi ya da Meclis seçimlerinin yenilenmesi kurumu bakımından Anayasa parlamenter rejim özellikleri taşımaktadır¹⁰². 1982 Anayasa koyucusu fesih yeri seçimlerin yenilenmesi kavramını kullanmıştır¹⁰³. Seçimlerin yenilenmesi hükümet sorununun doğduğu hallerde gündeme gelir¹⁰⁴. Anayasada (m.116) bu husus şöyle düzenlenmiştir: “*Bakanlar Kurulunun, 110’uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99’uncu veya 111’inci maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; kırkbeş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulmadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırkbeş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine kırkbeş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmî Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir*”. Çağdaş demokrasilerde seçimlerin yenilenmesi ya da fesih yoluyla parlamenter rejimin işleyişindeki tikanıkların aşılması amaçlanır¹⁰⁵. Anayasada bu tür hükme yer verilmiş olması parlamenter bir hükümet sisteminin kurulduğuna yönelik bir delil hüviyetindedir¹⁰⁶.

Ülke genel siyasetinin oluşturulması görevi Bakanlar Kuruluna verilmiş bir görevdir (AY m. 112). Buna göre, Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur.

Olağanüstü durumlarda Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun birlikte karar vermesi esası benimsenmiştir¹⁰⁷. Şöyle ki, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilanına karar verebilir (AY m.119-122). Öte yandan, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından olağanüstü hal ve sıkıyönetim döneminde kanun hükmünde kararname çıkarılabilir. Olağanüstü dönemlerde çıkarılacak KHK’ler için yetki yasası aranmaz. O halde, olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanının devletin başı sıfatıyla siyasal sistem içinde odak noktası ya da bir merkez haline geldiği belirtilebilir¹⁰⁸. Bu durum Fransa’daki sistemden farklıdır. Fransız Anayasasında (m.16) olağanüstü durumlarda alınması gerekli tedbirler, Başbakanın Meclis

¹⁰² Özbudun (2014), s. 366.

¹⁰³ Fesih ile seçimlerin yenilenmesi kavramları birbirilerinden farklıdır. Fesihte yasama meclisinin hukuki varlığı fesih kararının bildirilmesi ile sona ermektedir. Seçimlerin yenilenmesinde ise, eski meclisin yetkileri yenisi seçilinceye kadar devam etmektedir. Bkz. Karamustafaoğlu (1982), s. 203-205; Özbudun (2014), s. 366.

¹⁰⁴ Tanör, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 15. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 342.

¹⁰⁵ Özbudun (2014), s. 368.

¹⁰⁶ Bkz. Özbudun (2014), s. 368.

¹⁰⁷ Özbudun (2014), s. 362.

¹⁰⁸ Tanör/Yüzbaşıoğlu (2015), s. 335.

Başkanlarının ve Anayasa Konseyinin resmi görüşleri alındıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan alınabilmektedir¹⁰⁹.

Parlamente sistemde öngörülen yasama yürütme dengesi açısından bakıldığında yasama organı karşısında yürütme organı güçlendirilmiştir¹¹⁰. Yürütme organı içinde ise, Cumhurbaşkanı'nın güçlendirilmesi söz konusudur¹¹¹. Başka bir deyişle, Cumhurbaşkanı klasik parlamente rejimlerdeki sembolik ve temsili bir organ olmaktan çıkarılarak önemli ve köklü yetkilerle kuvvetlendirilmiştir¹¹². Anayasada (m.104) Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkiler dolayısıyla klasik parlamente hükümet sisteminden önemli ölçüde sapılmıştır¹¹³. Başka bir deyişle, Cumhurbaşkanı'na yasama, yürütme ve yargı alanlarında geniş yetkiler tanınmıştır. Bu durum klasik parlamente sistemde devlet başkanına tanınan sembolik ve temsili yetkilerle karşılaştırıldığında önemli bir sapmayı teşkil eder. Anayasanın 104. maddesinde uzun bir liste halinde Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkiler sayılmaktadır. Söz konusu yetkilerden hangilerinin Cumhurbaşkanı'nın tek başına ve hangilerinin de karşı imza ile kullanılacağı konusunda yeterli bir açıklamaya yer verilmemiştir¹¹⁴. Burada, Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapacağı işlemlerin ne olduğu Anayasanın ilgili maddelerinin incelenmesinden ve yetkinin mahiyetinden yorum yolu ile çıkarılabilir¹¹⁵. Öte yandan, Anayasada önemli konuları ilgilendiren çok sayıda işlemlerin Cumhurbaşkanı tarafından tek başına yapılmasının kabul edildiğini belirtmek gerekir¹¹⁶. Ancak, bunu yarı-başkanlık sistemi ya da Amerikan başkanlık sistemi olarak değerlendirmek mümkün değildir¹¹⁷. Çünkü, Fransa'da Cumhurbaşkanı'nın doğrudan seçilmesi yoluyla elde ettiği demokratik meşruiyet ile Fransız Anayasasında Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkiler (AY m.8, 9, 10, 11, 12 ve 16), 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı'na tanınmamıştır¹¹⁸.

Sonuç olarak, klasik parlamente sistemde rastlanılmayacak derecede Cumhurbaşkanı'na tanınan geniş yetkiler nedeniyle 1982 Anayasasının kurduğu hükümet sisteminin klasik bir parlamente sistem olmadığı açıktır. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı'na tanınan geniş yetkiler dolayısıyla hükümet sisteminin zayıflatılmış bir parlamente sistem olduğunu belirtmek mümkündür¹¹⁹.

¹⁰⁹ Bkz. **Özbudun** (2014), s. 362.

¹¹⁰ Bkz. **Tanör** (1994), s. 115-116.

¹¹¹ Bkz. **Özbudun** (2014), s. 361-362; **Yazıcı** (2005), s. 125.

¹¹² **Gören** (2015), s. 164.

¹¹³ Bkz. **Yazıcı** (2005), s. 125.

¹¹⁴ **Özbudun** (2014), s. 361.

¹¹⁵ **Özbudun** (2014), s. 361.

¹¹⁶ **Özbudun** (2014), s. 361.

¹¹⁷ **Batum** (2001), s. 353; **Soysal** (1992), s. 285.

¹¹⁸ **Batum** (2001), s. 353.

¹¹⁹ Bazı yazarlar 1982 Anayasası ile getirilen hükümet sistemini, parlamente rejim ile başkanlık rejimi arasında karma bir sistem yada melez rejim olarak nitelendirmenin abartılı olabileceğini, belki bu rejime Fransız literatüründen de esinlenerek "zayıflatılmış parlamentarizm" denilebileceğini belirtmektedir. Bkz. **Özbudun** (2014), s. 365-366.

3.3. 2007 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliğinden Sonra Hükümet Sistemi

21.10.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanunla Anayasanın 102. maddesinde yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanını halkın seçmesi esası benimsenmiştir. Bu Anayasa değişikliği, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görevinin sona ermesi üzerine ve TBMM'de yeni Cumhurbaşkanının seçilememesi üzerine söz konusu olmuştur. Şöyle ki, 2007 yılında 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin sona ermesinden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ü göstermiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan Meclis oturumuna Cumhuriyet Halk Partisi katılmamış ve Cumhurbaşkanını seçmek için TBMM'nin 2/3 çoğunluğu ile toplanması gerektiğine yönelik bir görüş ileri sürülmüştür. Böylece, ortaya "367 krizi" şeklinde isimlendirilen bir kriz doğmuştur. Bundan sonra Meclis üyeleri Deniz Baykal, Önder Sav ve 134 milletvekilinin "Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 121. maddesinin birinci fıkrasındaki "Anayasanın 102'nci maddesi hükümlere göre" ibaresini eylemli olarak değiştiren Türkiye Büyük Millet Meclisi kararının, bu karara dayalı uygulamanın ve bu uygulamanın ayrılmaz parçası olan 11. Cumhurbaşkanı'nın seçimine ilişkin 27.4.2007 günlü ilk oylamanın Anayasa'nın 96. ve 102. maddelerine aykırılığı savıyla iptali ve iptal kararı yürürlüğe girinceye kadar bu uygulama ile oluşan içtüzük hükmünün yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmesi istemi"¹²⁰ ile yaptığı başvurunun Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kabulüne karar verilmesiyle¹²¹ Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılamamıştır. Bu ortamda Meclis erken seçim kararı almıştır. Ayrıca Meclis, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ile ilgili olarak 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanunla Anayasanın 102. maddesinde bir değişiklik yapmış ve söz konusu değişiklik halk oylaması ile yürürlüğe konulmuştur¹²². Böylece, siyasal sistem içinde halkın oyu ile doğrudan seçimle gelen bir Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştur. 4 Ağustos 2007 tarihinde yapılan milletvekiliği genel seçimlerinden sonra toplanan TBMM, 11. Cumhurbaşkanı olarak Adalet ve Kalkınma Partisinin adayı Abdullah Gül'ü seçmiştir. Bu seçimle birlikte, 1982 Anayasasında TBMM'nin Cumhurbaşkanını seçmesi usulü sona ermiştir. 11. Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından sonra ise, 10.08.2014 tarihinde doğrudan halk tarafından genel oyla seçilen 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan göreve başlamıştır.

¹²⁰ Bkz. AYM, 01.05.2007 T., E. 2007/45, K. 2007/54, AYMKD, S. 44, C. 2. s. 945.

¹²¹ AYM, 01.05.2007 T., E. 2007/45, K. 2007/54, AYMKD, S. 44, C. 2. s. 945-983; AYM'nin kararında, "Toplantı ve karar yetersayısının ilk oylamada TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu, bu bağlamda 367 olduğunu öngördüğü sonucuna varılan Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrası karşısında, bu çoğunluğun 184 olarak uygulanması sonucunu doğuran eylemli içtüzük değişikliği niteliğindeki dava konusu TBMM Kararı Anayasa'nın 102. maddesine aykırıdır. İptali gerekir" denilmektedir. Bkz. AYM, 01.05.2007 T., E. 2007/45, K. 2007/54, AYMKD, S. 44, C. 2. s. 961.

¹²² 31.5.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanun, RG. 16.6.2007/26554; Halkoylaması Tarihi: 21.10.2007; Halkoylaması Sonucuna ilişkin 873 nolu Yüksek Seçim Kurulu Kararı, RG. 31.10.2007/26686.

Cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi yönünde yapılan değişiklik, hükümet sistemi üzerinde çeşitli tartışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır. Ancak, Cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönünden yapılan değişiklik dışında, Anayasada iktidarın paylaşımına ilişkin düzenlemelere dokunulmadan yapılan bir değişiklik söz konusudur¹²³. Bu durum 1982 Anayasasında kabul edilen parlamenter sistemin açıkça değiştirilmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Anayasa değişikliğinden sonra da yürütme organının ikili yapısı korunmaktadır. Yürütme organının ikili yapısı içinde Cumhurbaşkanı sorumsuz kanadı, Bakanlar Kurulu parlamentoya karşı siyasal olarak sorumlu kanadı temsil etmektedir. Karşı-imza kuralı geçerliliğini korumaktadır. Bakanlar Meclis çalışmalarına katılmaktadır. Başbakan ve Bakanların Meclise karşı hem genel hem de bireysel sorumluluğu söz konusudur (AY m.98, 99, 110, 111, 112). Anayasada Başbakanın Cumhurbaşkanı karşı sorumlu olduğuna ilişkin bir düzenlemeye de rastlanılmamaktadır¹²⁴. Hükümetin kurulma ve Başbakanın düşürülmesine yönelik hükümlerde de bir değişiklik söz konusu olmadığı gibi, Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabileceğine yönelik bir düzenleme de yer almamıştır¹²⁵. Bu durumda, hükümet sisteminin halen parlamenter rejim olduğu söylenilebilir¹²⁶. Bununla birlikte, uygulamada hükümet sisteminin klasik parlamenter sistemle uyuşmayan yanları da bulunmaktadır.

5678 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliğinde, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi dışında başka bir değişikliğin yapılmadığı yukarıda belirtilmişti. O halde, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin parlamenter sistem üzerindeki etkisi ne olabilir? Acaba Cumhurbaşkanını halkın seçmesi yeni bir hükümet sistemine yol açar mı? Doktrinde haklı olarak, bu tür sorulara her durum için geçerli bir cevap vermenin güç olduğu belirtilmektedir¹²⁷. Burada, seçilebilmek için seçim kampanyası yürütecek, vaatlerde bulunacak ve taraf olacak bir Cumhurbaşkanının parlamenter sisteme özgü gereklere uyumunu beklemek oldukça zordur¹²⁸. Ayrıca, TBMM yanında doğrudan genel oyla seçilen bir Cumhurbaşkanının ikinci bir temsil/meşruiyet odağı olarak ortaya çıkacak olmasının demokratik kurum ve gelenekleri yeterince güçlü olmayan ülkelerde sistem içi çatışma olasılığını artırabileceğini belirtmek gerekir¹²⁹.

Burada, seçilecek Cumhurbaşkanının kişiliğinin yani parti lideri olup olmasının önemli olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, halk tarafından seçilen

¹²³ Bkz. **Özsoy Boyunsuz, Şule**, *Başkanlı Parlamenter Sistem: Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği*, 2. B., XII Levha, İstanbul, 2014, s. 298; **Gözler** (2016), s. 10.

¹²⁴ Bkz. **Gözler** (2016), s. 12.

¹²⁵ **Gözler** (2016), s. 12.

¹²⁶ Aynı yönde bkz. **Gözler** (2016), s. 10.

¹²⁷ **Gözler** (2014a), s. 300.

¹²⁸ **Sabuncu, Yavuz**, *Anayasaya Giriş*, 15. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 234.

¹²⁹ **Sabuncu** (2012), s. 234.

bir Cumhurbaşkanı yürütme organının gerçek başı haline gelerek ülke siyasetini belirleyebileceği gibi, tam tersi de söz konusu olabilir¹³⁰. Kanaatimizce, 2007 yılından sonra 1982 Anayasasında benimsenen hükümet sistemini hukuken olmasa da, uygulamada parlamenter bir hükümet sistemi olarak görmek pek mümkün değildir. Şöyle ki, 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile parlamenter hükümet sistemi yarı-başkanlık sistemine yaklaşmıştır. Doktrinde yerinde bir şekilde belirtildiği gibi, “2007 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının halkça seçilmesi sisteminin kabul edilmesi, hükümet sistemi modelini yarı-başkanlık sistemine daha da çok yaklaştırmıştır. Çünkü Cumhurbaşkanının yetkileri hukuken aynı kalmış olsa bile, halk tarafından seçilmesinin sağlayacağı demokratik meşruluk, Cumhurbaşkanının bu yetkilerini daha aktif şekilde kullanmasına yol açabilir”¹³¹.

Ülkemizde doğrudan halkın Cumhurbaşkanını seçmesine yönelik yapılan Anayasa değişikliği ile siyasal alanda Cumhurbaşkanının konumu oldukça güçlenmiştir. Burada, Anayasa değişikliğiyle “1982 Anayasasının iktidar paylaşımında oluşturduğu, parlamento çoğunluğu ile onu dengeleyecek olan karşı ağırlıkların yapılanmasına ilişkin özgün kurgusu”nun bozulduğu söylenilebilir¹³². Nitekim, Cumhurbaşkanının beyanlarından¹³³ halkın seçtiği Cumhurbaşkanının fiili gücünün bulunduğu ve Türkiye’nin yönetim sisteminin değiştiği ve fiili durumun hukuki çerçevesinin Anayasada belirlenmesinin talep edildiği görülmektedir.

Seçilmiş Cumhurbaşkanı döneminde uygulamada görülen bazı hususlar da, Cumhurbaşkanının sistem içindeki ağırlığının artması şeklinde değerlendirilebilir. Bu konuda, ilk örnek Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun başbakanlık görevini bırakma şeklidir. Yukarıda Cumhurbaşkanının anayasal olarak Başbakanı görevden alamayacağı belirtilmiş olsa da, Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun başbakanlık görevini bırakma şekli üzerinde durmak gerekmektedir. Başbakan Davutoğlu

¹³⁰ **Gözler** (2014a), s. 300.

¹³¹ **Özbudun** (2013), s. 210; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik Anayasa değişikliği yapılmadan önce de, bazı yazarlar tarafından, halkın Cumhurbaşkanını seçmesi yönünde yapılacak değişikliğin sistemi yarı başkanlık sistemine dönüştürebileceği ifade edilmişti. Bu görüşe göre, “1982 Anayasası uyarınca Cumhurbaşkanı, klasik parlamenter sistemdeki devlet başkanına oranla daha fazla yetkiye sahip olduğundan, başka bir değişikliğe gidilmeyip, sadece Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi yönünde bir düzenleme kabul edilse bile; böyle bir değişiklik, sistemi bir yarı-başkanlık sistemine dönüştürebilecektir”. Bkz. **Onar** (2005), s. 103.

¹³² **Tanör/Yüzbaşıoğlu** (2015), s. 326.

¹³³ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 14.08.2015 tarihinde Rize’de yaptığı konuşmasında, “Türkiye 10 Ağustos 2014 tarihinde milletin doğrudan Cumhurbaşkanı’nı seçmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Artık ülkede sembolik değil, fiili gücü olan bir Cumhurbaşkanı var. Cumhurbaşkanını elbette Anayasada sınırları çizilen yetkiler çerçevesinde ama doğrudan millete karşı sorumlu olarak görevini yürütmek durumundadır. Bu makamda kim oturursa otursun yapacağı budur. İster kabul edilsin, ister edilmesin. Türkiye’nin yönetim sistemi bu anlamda değişmiştir. Şimdi yapılması gereken bu fiili durumun hukuki çerçevesinin yeni bir Anayasa ile netleştirilmesi, kesinleştirilmesidir. Hem buna engel olup hem de ‘Cumhurbaşkanı her şeye karışıyor’ demek yağmur altında yürürken İslanmaktan şikayet etmekten farksızdır. Bunların durumu budur” demektedir. Bkz. <<http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34099/yurt-disina-kacan-eskisavcilar-icin-kirmizi-bulten-cikarilacak-simdi-almanyayi-da-gorecegiz.html>>, 01.11.2016.

partisinin MYK toplantısı sonrasında “*Sizin hukukunuzu korumak bağlamında gereken adım neyse, atmaya gayret ettik. Aramızda dört yıllık bir hukuk oluştuğunu düşünüyorduk. Ama bunun daha kısa sürmesi emin olunuz benim tercihim değildir; ortaya çıkan bir zaruretin neticesidir*”¹³⁴ şeklinde bir açıklama yaparak Başbakanlık görevinden ayrılacağını belirtmiştir. Bazı yazarlar Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun 4 Mayıs 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmeden sonra Başbakanlıktan çekileceğini açıklamasının, Türkiye’de fiilen başkanlık sistemine geçildiğine yönelik bir örnek olduğunu belirtmektedir¹³⁵. İkinci örnek, Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık etmesidir. Cumhurbaşkanının bu yetkisi 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden önce de mevcuttu. Ancak, önceki Cumhurbaşkanları bu yetkiyi nadiren kullanma yoluna gitmişlerdir¹³⁶. Anayasaya göre, bu yetkinin hangi durumlarda ve ne sıklıkta kullanılacağı Cumhurbaşkanının takdirine bırakılmıştır¹³⁷. Doğrudan halk tarafından seçilmiş ilk Cumhurbaşkanının takdiri ise, düzenli olarak Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek doğrultusunda olmuştur.

Doktrinde Anayasada Cumhurbaşkanının halkın seçmesi yönünde yapılan değişikliklerle, Fransa’da olduğu gibi, Cumhurbaşkanının siyasal sistemin temel ögesi durumuna gelmediği belirtilmektedir¹³⁸. Bir görüş, 1961 Anayasasının öngördüğü sistemin klasik parlamenter sistem olarak tanımlanabildiğini ancak 1982 Anayasasında devlet başkanının köklü ve önemli yetkilerle donatılması ve halk tarafından seçilerek demokratik meşruiyetini pekiştirmesi nedeniyle klasik bir parlamenter sistem sayılmayacağını belirtmektedir¹³⁹. Buna karşılık, başka bir görüş, sistemin henüz değişmediğini ancak parlamenter sistemin kurum ve kurallarına fiilen uyulmadığını ya da hükümet sistemine ilişkin maddelerin (m.99, 104, 105, 109, 110, 11, 112, vb.) artık uygulanmadığını belirtmektedir¹⁴⁰.

Kanaatimizce, 5678 sayılı Kanunla Anayasanın 102. maddesinde Cumhurbaşkanının halkın seçmesi yönünde yapılan değişiklik parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine yönelik bir kaymaya neden olmuştur¹⁴¹. Başka bir deyişle,

¹³⁴ Hürriyet, 6.05.2016, <<http://www.hurriyet.com.tr/ak-partide-myk-toplantisi-sona-erdi-aciklama-bekleniyor-40099610>>, 01.11.2016.

¹³⁵ **Gözler** (2016), s. 13.

¹³⁶ 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal yedi kez, 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren dört kez, 4. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in ise, ikişer kez Bakanlar Kurulunu kendi başkanlığında topladığı görülmektedir. Bkz. <<http://aa.com.tr/tr/politika/bakanlar-kuruluna-5-cumhurbaskani-baskanlik-etmisti/88315>>, 01.11.2016.

¹³⁷ **Özbudun** (2013), s. 211.

¹³⁸ **Özbudun** (2014), s. 362.

¹³⁹ **Gören** (2015), s. 166.

¹⁴⁰ Bkz. **Gözler** (2016), s. 10-14.

¹⁴¹ Bazı yazarlar Türkiye’nin hükümet sisteminin başkanlı parlamenter sistemden ziyade yarı-başkanlık sistemine yakın durduğunu ve 12. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinden sonra Türkiye’nin parlamenter sisteme sadık kalabilmesinin pek mümkün gözükmediğini belirtmektedir. Bkz. **Özsoy Boyunsuz** (2014), s. 320-321.

Cumhurbaşkanını halk tarafından seçilmesine yönelik Anayasada yapılan değişiklik ile Anayasanın Cumhurbaşkanına tanıdığı geniş yetkiler birlikte düşünüldüğünde, hükümet sistemimiz bir ölçüde yarı-başkanlık sistemine yaklaşmıştır¹⁴². Bazı yazarlar bu durumu uygulamada seçilen Cumhurbaşkanının siyasal etkinlik ve karizma derecesine göre, yarı-başkanlık rejimine ya da fiilen başkanlık rejimine kolaylıkla dönüşmesine açık hale geldiğini belirtmektedir¹⁴³.

Cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi sistem üzerinde yapılan önemli bir değişikliktir. Benzer bir durum Fransa'da 1958 Anayasasında 1962 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından genel oyla seçilmesinin kabulü ile söz konusu olmuştur¹⁴⁴. Fransa'da Cumhurbaşkanını halkın doğrudan genel oyla seçmesi, halk iradesinin dolaysız bir şekilde temsil edilmesine ve daha güçlü bir demokratik meşruluğa yol açmaktadır¹⁴⁵. Çünkü, milletvekilleri tek tek seçim çevrelerinden seçilmesine karşılık, Cumhurbaşkanı bütün milletin oyu ile belirlendiğinden, milletvekilleri karşısında daha avantajlı bir yer edinmekte ve milli iradenin doğrudan yansıdığı tek makam da Cumhurbaşkanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁶. Sonuç olarak, Fransa'da 1962 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi yönünde yapılan Anayasa değişikliğiyle rejimin geleneksel parlamentarizm yönünde gelişmesi engellendiği gibi, yarı-başkanlık sistemine geçilmiştir¹⁴⁷.

Cumhurbaşkanının dış politika alanındaki ağırlığının giderek artması da yarı-başkanlık rejimine yaklaşıldığının bir başka kanıtıdır. Bilindiği üzere, parlamenter sistemde hükümetin politikasının Başbakan tarafından yürütülmesi esastır. Güçlü yarı-başkanlık sisteminin geçerli olduğu yerlerde bu yetki Cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Bu bağlamda, güçlü yarı-başkanlık sisteminin uygulandığı Fransa'da, Cumhurbaşkanının dış politika ve güvenlik politikası konularında önemli bir ağırlığı söz konusudur¹⁴⁸.

Sonuç olarak, 2007 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliğinden sonra anayasal olarak parlamenter sistem değişmemiştir. Başka bir deyişle, Anayasayla öngörülen hükümet sistemi halen parlamenter rejimdir. Şayet, anayasal bir değişiklik söz konusu olsaydı, başkanlık sistemine yönelik Anayasa değişikliğinin yapılması taleplerine gerek kalmazdı. Ancak, Anayasanın ilk şeklinde yetkileri artırılmış bir Cumhurbaşkanlığı makamı varken, buna bir de Anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin eklenmesiyle, Cumhurbaşkanlığının sistem içindeki yeri daha da kuvvetlendirilmiştir. Seçilmiş Cum-

¹⁴² Benzer yönde bkz. Özbudun (2014), s. 362; Turhan (2012), s. 73.

¹⁴³ Tanör/Yüzbaşıoğlu (2015), s. 326.

¹⁴⁴ Bkz. Özbudun (2014), s. 360.

¹⁴⁵ Özbudun (2014), s. 360.

¹⁴⁶ Özbudun (2014), s. 360.

¹⁴⁷ Bkz. Özbudun (2014), s. 360-361.

¹⁴⁸ Özbudun (2014), s. 362.

hurbaşkanının uygulamaları da yarı-başkanlık sistemine doğru bir kaymanın yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle, Bakanlar Kurulu toplantılarının düzenli olarak Cumhurbaşkanlığı başkanlığı altında yapılması ve bu toplantılarda ülkenin iç ve dış siyasetine ilişkin konuların karara bağlanması bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Burada, uygulamada görülen parlamenter rejimle uyuşmayan sistem farklılaşmasının gelecekte, anayasal bir temele sahip olup olmayacağına yönelik olarak ise şu söylenilebilir: Şu anda Meclis çoğunluğuna sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisinin başkanlık hükümet sistemine geçilmesine ilişkin kamuoyuna açıkladığı görüşünün, Mecliste temsil edilen muhalefet partilerinden birinin ya da birden fazlasının desteğiyle, başkanlık sistemine yönelik düzenlemeleri içeren bir Anayasa değişikliğinin yapılabileceğini belirtmek gerekmektedir. Bu durumda kanaatimizce, hükümet sistemi köklü bir değişikliğe uğrayacağından Anayasa değişikliği Meclis üye tamsayısının 2/3'ü ile de kabul edilmiş olsa da bu değişikliğin halk oyuna sunulması ve halkın konuyla ilgili son kararı vermesinin gerektiği düşünülmektedir.

4. BAŞKANLIK HÜKÜMETİ SİSTEMİNE GEÇİLMESİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR

4.1. Genel Olarak

Kuvvetler ayrılığı ilkesini temel alan demokratik ülkelerde başkanlık, parlamenter sistem, yarı-başkanlık ya da bu sistemlerin bazı unsurlarını içinde barındıran çeşitli hükümet sistemleri uygulanmaktadır. Çeşitli ülkelerde uygulanan hükümet sistemlerinin farklı olması, yerine göre daha demokratik, daha istikrarlı ve daha etkin bir yönetim sağlama amacına yöneliktir¹⁴⁹. Öte yandan, demokratik, istikrarlı ve daha etkin bir yönetim için siyasal kültür, ülkede geçerli olan seçim sistemi, siyasal partilerin konumu ve yönetsel yapı vb. faktörler de etkili olabilir¹⁵⁰.

Hükümet sisteminin niteliği özellikle yönetimin istikrarı ve etkinlik üzerinde etkisini gösterir. Bu nedenle, demokratik ülkelerde daha istikrarlı ve daha etkin bir yönetim sağlamak için kuvvetler ayrılığına dayalı çeşitli hükümet sistemleri tercih edilmekte ve sistemden beklenen fayda elde edilemediğinde başka bir hükümet sistemi uygulanmaktadır¹⁵¹.

¹⁴⁹ Onar (2005), s. 81.

¹⁵⁰ Onar (2005), s. 81.

¹⁵¹ Onar (2005), s. 81; Demokratik ülkelerin bazılarında farklı hükümet sistemleri görülmüştür. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Moldova'da önce yarı başkanlık sistemi, daha sonra ise, parlamenter sistem denenmeye başlamıştır. 1946 tarihli IV. Fransız Anayasasında meclis üstünlüğüne dayalı parlamenter sistem söz konusuysen, 1962 tarihinde 1958 tarihli V. Fransız Cumhuriyeti Anayasasında yapılan Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi esasını benimsenmek suretiyle yarı-başkanlık sistemine geçilmiştir. 1976 Portekiz Anayasasında halk tarafından seçilen cumhurbaşkanına güçlü yetkiler tanıyan yarı başkanlık sistemi varken, 1982 yılında yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının yetkileri azaltılmıştır.

1982 Anayasası döneminde hükümet sistemine ilişkin tartışmaların henüz Anayasa yapılmadan önce gündeme geldiği görülmektedir. 19 Nisan 1980 tarihinde Tercüman Gazetesinin düzenlendiği “*Siyasal Rejimin İşler Hale Getirilmesi, Anayasa ve Seçim Sistemimiz*” konulu seminerde başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemiyle ilgili görüşler ortaya konulmuştur¹⁵².

1982 Anayasasının yapılması sırasında ise, Danışma Meclisinde devlet başkanının seçimi ve yetkilerinin düzenleyen hükümler görüşülürken, hükümet sistemiyle ilgili olarak başkanlık ve yarı-başkanlık sistemine geçiş konusu üzerinde tartışmalar yapılmıştır¹⁵³. Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi ve geniş anayasal yetkiler verilmesine yönelik öneriler kişisel diktatörlüğe dayanan ve demokratik olmayan bir sistemi teşvik edeceği düşüncesiyle kabul edilmemiştir¹⁵⁴.

1980’lerin sonunda Başbakan Turgut Özal ve 1998’lerde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından dile getirilen başkanlık sistemine geçilmesi önerileri¹⁵⁵ kamuoyunda yeterli bir destek bulamamıştır¹⁵⁶.

2003 yılında ise, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başkanlık sistemine geçilmesine yönelik isteğini belirtmiştir¹⁵⁷. Aynı tarihlerde TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu başkanlık sistemi konusunda bir rapor hazırlayarak parti yönetimine sunmuş ve başkanlık modeline geçilmesini önermiştir¹⁵⁸.

Yunanistan’da 1974 Anayasasında parlamento tarafından seçilen cumhurbaşkanına tanınan geniş yetkiler mevcutken, 1986 yılında yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının yetkileri azaltılmıştır. Finlandiya’da 1919 Anayasasına göre yürütme organı halk tarafından seçilen 300 kişilik ikinci seçmeler kurulunun seçtiği cumhurbaşkanı ile yasama organına karşı sorumluluğu olan bir başbakan ve bakanlardan oluşan bir sistem mevcuttu. Sistemin önceleri hükümet ağırlıklı, ikinci Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında ise, cumhurbaşkanı ağırlıklı işlediği görülmüştür. Ayrıca, bu yapıda 1987 Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi esas benimsenmiş, 1991 değişikliği ile aynı kişinin peş peşe iki dönemden fazla cumhurbaşkanı seçilmesi yasaklanmış, 1 Mart 2000’de yürürlüğe giren yeni Anayasa ile parlamenter sistem karakteri daha da belirginleşen bir sisteme geçilmiştir. Bkz. **Onar** (2005), s. 81-83.

¹⁵² Bkz. **Tanör** (1994), s. 67-69.

¹⁵³ Bkz. **Yazıcı** (2005), s. 125.

¹⁵⁴ **Yazıcı** (2005), s. 125.

¹⁵⁵ Aktaran **Eksi, Oktay**, “Türkiye’de Eskiyen Nedir?”, *Hürriyet Gazetesi*, 16.05.1998, <<http://www.hurriyet.com.tr/turkiyede-eskiyen-nedir-39019240>>, 01.11.2016.

¹⁵⁶ **Yazıcı** (2005), s. 125-126.

¹⁵⁷ Başbakan Erdoğan atv’de yayımlanan “*Ankara’da Sabah*” adlı programda Sabah Gazetesinin Ankara temsilcisi Muharrem Sarıkaya ile Haber Müdürü Okan Müderrisoğlu’nun sorularını cevaplandırırken, “*Başkanlık ve yarı başkanlık sistemi benim siyasette arzumdur. Olmasını isterim, arzu ederim*” şeklinde beyanda bulunduğu ve kendisi için ideal olanın Amerikan modeli olduğu nakledilmiştir. Bkz. **Hürriyet Gazetesi**, 20.04.2003, <<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-baskanlik-sistemi-benim-arzumdur-141506>>, 01.11.2016.

¹⁵⁸ **Sabah Gazetesi**, 22.04.2003, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2003/04/22/s1615.html>>, 01.11.2016; 1991-2005 yılları arasında Türkiye’de başkanlık ve yarı başkanlık sistemi ile ilgili basına yansıyan öneri ve tepkiler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. **Oder, E. Bertil**, “Türkiye’de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 31-69.

Yine, Adalet ve Kalkınma Partisinin başkanlık sistemine geçilmesi yönündeki isteği, 2011 yılında kurulan TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonuna parti önerisi olarak da sunulmuştur¹⁵⁹. Aynı yönde olmak üzere Adalet ve Kalkınma Partisinin 2015 yılı Milletvekili Genel Seçimleri için açıklanan seçim beyannamesinde de¹⁶⁰ başkanlık sistemine geçilmesi gerektiği savunulmuştur. Beynamede doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ile Başbakanın siyasal sistem içindeki yetki ve görev paylaşımının yeni bir düzenlemeyi zorunlu kıldığı, mevcut sistemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanın farklı siyasi geleneklerden gelmeleri durumunda kriz üretme potansiyelini taşımaya devam etmekte olduğu, uzunca bir süredir savundukları başkanlık sistemini 2011 yılında kurulan TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonuna parti önerisi olarak da sundukları, siyasal geleneğimizdeki tecrübelerden de yararlanarak, yeni Türkiye vizyonuna uygun bir sistem arayışını sürdürmek ve çözüm bulmak zorunda oldukları, demokratik bir perspektifle yapılandırıldığında parlamenter sistemle başkanlık sistemi arasında demokrasiye uyum açısından bir fark bulunmadığı, ancak bir yandan vesayetçi bir şekilde kurgulanarak demokratik doğasından koparılmış parlamenter sistemin yol açtığı siyasal istikrarsızlıkların, öte yandan Yeni Türkiye vizyonunun ihtiyaç duyduğu etkin ve dinamik yönetim dolayısıyla başkanlık sisteminin daha uygun bir yönetim modeli olduğuna inandıkları belirtilmektedir¹⁶¹.

Yukarıda yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, başkanlık sistemine geçilmesine yönelik tartışmaların yıllar boyu aralıklı bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Özellikle de Türkiye'nin siyasal sistemindeki aksaklıkları parlamenter sisteme bağlayan ve yeni bir hükümet sisteminin gerekli olduğunu savunanlar tarafından bu tür önerilerin sıkça gündeme getirildiğini belirtmek gerekir¹⁶².

Başkanlık hükümeti ile ilgili açıklamalara girmeden önce savunulan hükümet sistemi hangisi olursa olsun her hükümet sisteminin olumlu ve olumsuz yanlarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda, başkanlık sisteminin olumlu yanları bulunduğu gibi, olumsuz yanları da vardır. Türkiye'de başkanlık sistemini savunanlar olduğu gibi, bu sistemi sert bir şekilde eleştirenlerde söz konusudur. Başkanlık sistemine karşı olanların bir kısmı parlamenter hükümet sisteminin devam etmesinden yanadır. Onlara göre, başkanlık hükümeti sistemi yerine parlamenter hükümet sistemiyle devam edilmelidir. Ancak, bu sistem mevcut haliyle değil, sistemin klasik parlamenter hükümet sistemine uygun tarzda

¹⁵⁹ Bazı yazarlar tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından Partiler Arası Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sunulan Türk usulü başkanlık sisteminin, Amerikan başkanlık sistemi gibi, demokratik bir hükümet modeli olmadığı, Amerikan başkanlık sisteminin sahip olduğu etkili fren ve denge mekanizmalarından yoksun bulunduğu, sunulan bu öneriye göre başkanın bazı durumlarda ülkeyi kararnemelerle yönetmek ve Meclisi feshetmek yetkisine sahip olacağı, AYM ve HSYK üyelerinin seçimlerinde belirleyici rol oynayacağı belirtilmektedir. Bkz. **Özbudun, Ergun, Anayasacılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 126-127.

¹⁶⁰ **Adalet ve Kalkınma Partisi**, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, s. 38-41.

¹⁶¹ **Adalet ve Kalkınma Partisi**, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, s. 38-41.

¹⁶² Bkz. **Erdoğan** (1996), s. 4.

yeniden yapılandırılması gereklidir. Özellikle de, Anayasada Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler yeniden ele alınmalı ve klasik parlamenter hükümet sistemine uygun olarak bu yetkiler yeniden düzenlenmelidir¹⁶³.

4.2. Başkanlık Hükümeti Sistemi Tartışmaları

Başkanlık sistemi ile ilgili tartışmalar yukarıda belirtildiği üzere 1980'den günümüze devam etmektedir. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminin siyasal krize yol açması, Cumhurbaşkanının halkın oyu ile seçilmesi yönünde anayasal bir değişikliğin yapılmasına neden olmuştur. Yapılan Anayasa değişikliği ile birlikte Türkiye'de parlamenter sistem yerine başkanlık sistemine ya da yarı-başkanlık sistemine geçilip geçilmediği gündeme gelmiştir. Burada, başkanlık ve yarı-başkanlık modeline geçilmesine yönelik öneriler tartışılacaktır. Öte yandan, doktrinde başkanlık ve yarı-başkanlık hükümeti sistemleri önerisine karşı parlamenter sistem savunulduğundan, her iki sistemin karşılaştırılması yapılacaktır.

Başkanlık sistemine geçilmesi için ileri sürülen gerekçelerden biri, parlamenter rejimin temel unsurlarının ve gerçekleştirme vasıtalarının dünyada işlemediğidir¹⁶⁴. Bu sistemde üzerinde en çok durulan konu, hükümet istikrarının sağlanabilmesidir. Başka bir deyişle, Türkiye'de başkanlık sistemini savunanlara göre, etkin ve sorumlu bir hükümet oluşturulması¹⁶⁵ gerekmektedir¹⁶⁶. Gerçekten başkanlık sisteminde dar anlamda, yürütme organı içinde başkan yürütme gücünün tek sahibi olduğundan yürütmede bir uyumsuzluk görülmez¹⁶⁷. Diğer yandan, başkanlık sistemiyle cumhurbaşkanı ve başbakan arasında ortaya çıkabilecek muhtemel krizlerin kaldırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu modelde yasa organının güvenine dayanmak zorunda olmayan bir başkan söz konusu olacağından, başkanlık süresi boyunca hükümete istikrar ve politikalarına süreklilik sağlama avantajı söz konusu olabilecektir.

İstikrar açısından bakıldığında, öncelikle yürütme organındaki istikrar ve uyum ile daha geniş anlamdaki siyasal istikrarın birbirinden farklı olduğunu belirtmek gerekir¹⁶⁸. Başkanlık sisteminde başkanının impeachment (suçlama) dışında görevden alınamaması, dar anlamda yürütme organına istikrar sağlar. Özellikle de, impeachment (suçlama) usulünün rüşvet, vatan hainliği gibi, çok istisnai durumlarda işleyen bir mekanizma olduğu¹⁶⁹ düşünüldüğünde, başkanın yürütmenin başı olarak seçildiği süre boyunca görevde kalması sonucunu doğurur. Ayrıca, başkanın görevden alın-

¹⁶³ Bkz. **Turhan** (2012), s. 71 vd.

¹⁶⁴ **Kuzu** (1996), s. 63.

¹⁶⁵ **Erdoğan** (1996), s. 10.

¹⁶⁶ Bazı yazarlar Türkiye'de siyasal istikrarsızlığın kaynağında hükümet sisteminin değil, yetişmiş siyasal lider eksikliğinin ve demokratik rejim içinde halkın sisteme yeterince dahil edilmemesinin bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. **Özer** (1998), s. 105.

¹⁶⁷ Bkz. **Özbudun** (2005), s. 107; **Yazıcı** (2005), s. 126.

¹⁶⁸ **Özbudun** (2005), s. 107.

¹⁶⁹ **Yazıcı** (2005), s. 128.

maması sisteme bir katılık sağlar¹⁷⁰. Bu durum seçim sürecinde vaad ettiği politikaları izlemeyerek seçmenlerin beklentisini karşılayamayan ya da toplumun geniş kesimlerince benimsenen değerlere aykırı politikalar izleyen başkanın düşürülmesi veya değiştirilmesini sağlayacak hukuki bir mekanizma bulunmamasından kaynaklanır. Parlamenter sistemlerde bu tür bir durumla karşılaşıldığında yasama organının hükümeti düşürebilmesinin mümkün olduğu söylenebilir de, iki partili veya ılımlı çok partinin bulunduğu durumda yasama organının hükümeti düşürebilmesi teorik bir silah olarak kalmaktadır¹⁷¹. Şöyle ki, parlamentodaki partilerden biri tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu elde ettiği zaman, muhalefet partilerinin gensoru mekanizmasını işletebilmesi uygulamada pek mümkün olamamaktadır. Özellikle de parlamentarizmin dayandığı disiplinli parti yapısı ve bu yapının gerektirdiği sadakat yükümlülüğü düşünüldüğünde bunun doğal bir sonuç olduğu görülmektedir¹⁷².

İcraat açısından bakıldığında, belli bir süre görevde kalabilen başkanın kendiliğinden etkin bir şekilde görev yapması mümkün değildir. Çünkü, başkanın programını gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yasaların yasama organı tarafından çıkarılması ve bütçenin kabul edilmesi gerekir. Başkanın isteklerini gerçekleştirmek için yasama organını etkileme imkanları da parlamenter sistemle karşılaştırıldığında sınırlıdır¹⁷³. Kural olarak başkanın kanun teklifinde bulunma yetkisinin bile bulunmadığı bir sistemde, seçmene vaat edilen iktisadi ve siyasi politikaların gerçekleştirilmesi için yasama organının gerekli yasaları çıkarmasına ihtiyaç duyulur¹⁷⁴. Bu durumda, halk tarafından seçilen ve aynı meşruluğa dayanan iki kurumun uzlaşma ile sorunları çözmesi söz konusu olabilir¹⁷⁵. Uzlaşma kültürünün olmadığı bir durumda ise, sistem kilitlenebilir. Özellikle de yasama ve yürütme (başkan) organlarının farklı partilerin elinde bulunduğu durumlarda sorunun çözülmesi güçleşir¹⁷⁶. Yasama ve yürütme organları arasındaki kilitlenme, yönetimin kendine özgü özellikler nedeniyle Amerika Birleşik Devletlerinde bir rejim krizine yol açmazken, demokrasinin henüz tam olarak yerleşmediği, parti sisteminin aşırı parçalı olması nedeniyle kutuplaşmanın söz konusu olduğu Latin Amerika ülkelerinin bir kısmında, askeri müdahalelere zemin hazırlamaktadır¹⁷⁷. Parlamenter sistemde yürütme organının yasamayı feshetmesiyle yeni seçimlerin yapılması ya da yasama organının yürütmeyi güvensizlik oyu ile düşürmesi ile yeni bir hükümetin kurulmasıyla hükümet krizi kolaylıkla çözülebilir¹⁷⁸. Bu du-

¹⁷⁰ Yazıcı (2005), s. 128.

¹⁷¹ Yazıcı (2005), s. 129.

¹⁷² Yazıcı (2005), s. 129.

¹⁷³ Özbudun (2005), s. 107.

¹⁷⁴ Yazıcı (2005), s. 133.

¹⁷⁵ Onar (2005), s. 94-96.

¹⁷⁶ Özbudun (2005), s. 107.

¹⁷⁷ Yazıcı (2005), s. 134.

¹⁷⁸ Onar (2005), s. 95-96.

rum parlamenter sistemlerde, iki seçim dönemi arasında değişen şartlara uyum sağlayacak bir esneklik kazandırırken, aynı zamanda istikrarsızlığa da neden olabilmektedir¹⁷⁹.

Demokratiklik açısından bakıldığında, başkanlık sisteminde başkan ya da cumhurbaşkanı doğrudan halkın oyu ile seçildiğinden demokratik meşruluğa sahiptir. Ancak, bu hükümet sisteminde başkanın çok küçük bir farkla seçimi kazanabildiği durumlarda, toplumun geniş kesimlerinin tercihini yansıtmayabilir ve parlamenter sisteme göre daha demokratik sayılmayabilir¹⁸⁰. Benzer şekilde parlamenter sistemde de tek partinin parlamento çoğunluğunu çok az bir farkla sağladığı durumlar söz konusu olabilir. İktidar paylaşımının olduğu koalisyon hükümetlerinde ise, bu tür bir ihtimal söz konusu değildir. Bazı yazarlar parlamenter sistemde tek parti hükümetindeki başbakanın konumunun, başkanlık sistemindeki başkanınki kadar tek eksenli olmadığını, başbakanın partisinin meclis grubundaki fraksiyonları dikkate alarak politika üretiminde onları ihmal etmemesi gerektiğini belirtmektedir¹⁸¹.

Hesap sorulabilirlik açısından bakıldığında, başkanlık sisteminde halkın hesap soracağı kişi bellidir. Başka bir deyişle, başkanın suçu başkasına atmak suretiyle hesap vermektan kaçınması söz konusu değildir¹⁸². Ancak, başkanlık sisteminin iki dönemle sınırlı olduğu dikkate alındığında, ikinci dönem başkanlık yapan kişiye hesap sorulması ihtimal dahilinde değildir¹⁸³. Parlamenter sistemde bu tür bir durumun olmadığı söylenebilir de, iki seçim dönemi arasında kurulan koalisyon hükümetlerinde geride kalan politikalar bakımından hangisinin sorumlu olduğunu tespit etmek oldukça zor olacağından, parlamenter sistemlerde de hesap verilebilirlik fonksiyonunun sanıldığı gibi aksine yüksek olmadığını söylemek mümkündür¹⁸⁴. Ayrıca, başkanın bazı başarısızlıklarının sorumlusu olarak yasama organı da gösterilebilir. Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, başkanın ihtiyaç duyduğu yasaların çıkarılmaması, başkanın imzaladığı uluslararası bir anlaşmanın Senato tarafından onaylanmaması, Kongreye sunulan bütçe tasarısının onaylanmamasının sorumluluğunun başkana yükletilebilmesi pek mümkün değildir¹⁸⁵.

İktidarın kişiselleşmesi açısından bakıldığında, devleti hükümeti ve bütün halkı temsil ettiğini düşünen bir başkanın iktidarını kişiselleştirmesi söz konusu olabilir¹⁸⁶. Başkanlık sisteminde başkanın yasama organının faaliyetlerine katıl-

¹⁷⁹ Yazıcı (2005), s. 127.

¹⁸⁰ Bkz. Onar (2005), s. 92.

¹⁸¹ Onar (2005), s. 92-93.

¹⁸² Gözler (2014b), s. 239.

¹⁸³ Onar (2005), s. 93; Yazıcı (2005), s. 130.

¹⁸⁴ Yazıcı (2005), s. 130.

¹⁸⁵ Onar (2005), s. 93-94.

¹⁸⁶ Gözler (2014b), s. 240

ması söz konusu değildir. Bu nedenle, başkanın ihtiyaç duyduğu kanuni düzenlemelerin yasama organı tarafından yapılması gerekir. Bu durumda, başkan ihtiyaç duyduğu kanuni tasarruflar için yasama organı ile diyaloga girmek zorundadır. Bu durum yasama organında başkana karşı muhalif bir çoğunluk söz konusu olduğunda oldukça güç bir iştir. Başkanlık sistemi ile yönetilen bazı Latin Amerika ülkelerinde, başkan yasama organını ikna etmek yerine anayasanın kendisine tanıdığı kararname çıkarma yetkisini kullanmaktadır¹⁸⁷. Böylece, başkan tarafından kararname çıkarılmak suretiyle yasama organı yönetim sürecinden dışlanmakta ve iktidarda kişiselleşmeye neden olmaktadır¹⁸⁸. Sonuç olarak, farklı siyasal grupların karar alma sürecine katılmasından değil, başkanın kişisel ve siyasal tercihlerinin alınan kararlarda belirleyici bir rol oynadığını belirtmek gerekir¹⁸⁹.

Uzun vadeli planlama açısından bakıldığında, başkanlık sistemlerinde başkanın yeniden seçilememek nedeniyle psikolojik baskı altında akılcı olmayan, verimsiz, iyi planlanmamış politikalara yönelmesi olgusu (total ördek-lame duck) da bir olumsuzluk olarak ileri sürülmektedir¹⁹⁰. Parlamenter rejimlerde bu tür bir yasaklama olmadığından hükümetlerin izleyecekleri politikaları uzun vadeli planlaması mümkündür. Ancak, zayıf koalisyon hükümetleri ve azınlık hükümetleri bakımından bu tür bir olumsuzluk söz konusu olabilir¹⁹¹. Türkiye’de 1973-1980 ve Aralık 1995 genel seçiminden başlayarak Nisan 1999 erken genel seçimine kadar devam eden dönemde, hükümet istikrarsızlığı nedeniyle iktisadi ve siyasal sorunların çözümü için gereken uzun vadeli politikalar uygulanamamıştır¹⁹². Bu durumda, hükümet istikrarsızlığının bulunduğu veya partiler arası koalisyonun sağlam bir temele dayanmadığı parlamenter sistemlerde, başkanlık sistemlerindeki total ördek olgusuna benzer bir durumun söz konusu olabileceği söylenilebilir¹⁹³.

Siyasal sistemin kutuplaşması açısından bakıldığında, başkanlık sisteminde kazanan her şeyi kazanmakta, kaybeden her şeyi kaybetmektedir. Bu durum sistemin bölünmeye elverişsiz, monist ve kişisel doğası nedeniyle¹⁹⁴. Buna karşılık, bazı yazarlar başkanlık sisteminde siyasal iktidar yarışının sadece yürütmeyi ele geçirme amacıyla yapılmadığını, başkanlığı kazanamayanların da parlamentoda üstünlük sağlamalarının ve temsil edilmelerinin mümkün olduğunu, bu nedenle başkanlık sisteminde yürütmenin bölünmezliğinin siyasi mücadeleyi “*ya hep ya hiç*” oyununa dönüştüreceğinin ileri sürülmesinin haklı bir eleştiri olmadığını

¹⁸⁷ Yazıcı (2005), s. 140.

¹⁸⁸ Yazıcı (2005), s. 140.

¹⁸⁹ Yazıcı (2005), s. 140.

¹⁹⁰ Yazıcı (2005), s. 131.

¹⁹¹ Yazıcı (2005), s. 131.

¹⁹² Yazıcı (2005), s. 131.

¹⁹³ Yazıcı (2005), s. 132.

¹⁹⁴ Yazıcı (2005), s. 135.

belirtmektedir¹⁹⁵. Parlamenter sistemlerde tek partinin parlamentoda çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda iktidar paylaşımı mutlakdır¹⁹⁶. Ancak, bir siyasal partinin tek başına parlamento çoğunluğuna dayanarak hükümeti kurması halinde, kazananın her şeyi kazandığı kaybedenin her şeyi kaybettiği başkanlık sistemine kıyasla daha ağır sonuçlarının olduğu görülmektedir¹⁹⁷. Böylece, başbakan yürütme-yi kontrol edebildiği gibi, yasamayı da kontrolü altına almaktadır.

Bazı yazarlara göre, ülkemizde yürürlükteki düzenlemeler, yasama ve yürütme ya da Cumhurbaşkanı Başbakan ilişkileri bakımından ciddi bir çatışma ve gerilim potansiyelini içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, bu durumu ortadan kaldırmak için Cumhurbaşkanının yetkilerinin temsili ve sembolik olduğu klasik bir parlamenter rejime dönülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Anayasanın 104. maddesinde Cumhurbaşkanına tanınan yetkilerinin azaltılması gerektiği savunulmaktadır. Böylece, parlamenter sistemlerde sorumsuz devlet başkanı için öngörülen yetkiler seviyesine çekilmesi söz konusu olabilir¹⁹⁸. Burada, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin buna engel olup olmayacağı sorulabilir. Bazı yazarlar tarafından halkın Cumhurbaşkanını seçmesi usulünün muhafaza edilmesinin sakıncasının olmayacağı belirtilmektedir¹⁹⁹. Çünkü, Avrupa'da halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının sembolik yetkilere sahip olduğu örnekler vardır. Bu nedenle, bu durum mantıki bir çelişki de oluşturmaz²⁰⁰. Ancak burada, cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği ve büyük ölçüde sembolik yetkilere sahip olduğu bir sistemde, cumhurbaşkanının neden halka seçtirilerek çok geniş bir meşruiyet oluşturulduğu da haklı olarak sorulacaktır²⁰¹. Diğer bazı yazarlar ise, Cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesi yöntemine dönülmesinin doğru olacağını belirtmektedirler²⁰². Nitekim, törensel ve sınırlı yetkilere de sahip olsa, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmiş olması sınırlı yetkilerini sonuna kadar kullanmaya sevk edebileceği gibi, aday olarak siyasal partilerin desteğini alarak seçilen bir Cumhurbaşkanının tarafsızlığının ve partiler üstü konumda bulunmasından söz edilmesi oldukça zordur²⁰³.

Ayrıca, ülkemizde parlamenter sistemi savunanların bazıları, yürütme organının sağlam, disiplinli ve tutarlı bir parlamenter çoğunluğa sahip olmasını temin için çeşitli tedbirler alınması gerektiğini belirtmektedirler²⁰⁴. İlk olarak, seçim sis-

¹⁹⁵ Bkz. **Erdoğan** (1996), s. 9.

¹⁹⁶ **Yazıcı** (2005), s. 135.

¹⁹⁷ **Yazıcı** (2005), s. 136.

¹⁹⁸ **Onar** (2005), s. 104.

¹⁹⁹ **Özbudun** (2013), s. 212

²⁰⁰ **Özbudun** (2013), s. 212.

²⁰¹ Bkz. **Onar** (2005), s. 102.

²⁰² **Turhan** (2012), s. 73-74.

²⁰³ Bkz. **Onar** (2005), s. 102.

²⁰⁴ **Turhan** (2012), s. 71 vd.

temi parlamentoda açık bir çoğunluk oluşabilmesine yardımcı olacak ve küçük partilerin gerçek güçlerinin üstünde bir rol oynamalarının önleyebilecek bir şekilde düzenlenmelidir. İkinci olarak, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm aracı olarak “*kurucu güvensizlik oyu*” kabul edilebilir²⁰⁵. Siyasal hayatta epeyce parçalanmış bir toplumsal yapı olduğu için zaman zaman koalisyon hükümetleri ile yaşamak durumuyla karşılaşılması olasıdır²⁰⁶. Bu durum hükümet krizlerine yol açabileceğinden kurucu güvensizlik oyu ile bu sakınca büyük ölçüde azaltılabilir. Böylece, mevcut hükümeti düşürmek isteyenler, yeni başbakan üzerinde anlaşmak zorunda olduklarından, bir hükümet krizi söz konusu olmayacaktır²⁰⁷. Yine, Anayasaya göre, başbakanın görev sırasında istediği güvenoyunu almaması veya bir başka nedenden ötürü istifa etmesinden sonra yeni hükümet kurulamadığında, yasa organının seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesi için aranan kırk beş günlük sürenin kısaltılması düşünülebilir²⁰⁸. Bu durumda, hükümet krizleri daha kısa bir sürede çözümlenebilir. Üçüncü olarak, yürütme organının başbakanlık kanadının güçlendirilmesini sağlayıcı düzenlemelerin kabul edilmesi gerekir²⁰⁹. Nitekim, 1982 Anayasa koyucusu ters yönde Cumhurbaşkanını güçlendirici bir yöntem izlemiş ve yansız olması gereken Cumhurbaşkanlığına makamına önemli yetkiler verilmiştir²¹⁰.

Başkanlık sisteminin Türkiye'nin sosyal yapısına ve siyasal geleneklerine uygun olduğu görüşü ile ilgili olarak da çeşitli eleştiriler söz konusudur. Buna göre, burada Türkiye'nin altıyüz yıl monarşi rejimi ile Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tek parti rejimi kastediliyorsa bunun başkanlık sistemi için referans alınmaması gerekir²¹¹. Şöyle ki, siyasal partilerin büyük ölçüde kişisel liderliğe dayanan yapısı ve bunun hükümet düzeyine yansması nedeniyle bu olumsuz yapıyı kuvvetlendirebilecek bir siyasal yapılanma yerine, onları bir ölçüde sınırlandırabilecek bir yapının tercih edilmesi gerekir²¹². Bu görüş ayrıca, Fransa'da 1958 yılında meclis hükümetini andıran bir parlamenter rejim modelinden yarı-başkanlık sistemine

²⁰⁵ Onar (2005), s. 103.

²⁰⁶ Onar (2005), s. 103.

²⁰⁷ Onar (2005), s. 103.

²⁰⁸ Bkz. Onar (2005), s. 104.

²⁰⁹ Bazı yazarlarca parlamenter sistemin devam edebilmesi için Cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanının başbakanı atama ve bakanları görevden alma, Bakanlar Kuruluna başkanlık ederek olağanüstü kararname çıkartma, Devlet Denetleme Kurumuna inceleme yaptırma, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) üyeleri ve rektörleri seçme yetkilerinin kaldırılması, yüksek yargıya yapılacak atamalarda Cumhurbaşkanının belirleyici rolünün kaldırılması, Cumhurbaşkanının tek başına işlem yapacağı işlemlerin sayılarak tüketilmesi ve bunların sembolik ve sosyal yönü olan hususlarla sınırlı olması, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği personelinin atama işlemlerine ilişkin kararnamelelerde hükümet üyelerinin imzalarının bulunması ve bunların yargı denetimine açılmasının gerektiği belirtilmektedir. Bkz. **Özsoy Boyunsuz** (2014), s. 322-325.

²¹⁰ **Turhan** (2012), s. 71-72.

²¹¹ **Özbudun** (2005), s. 111.

²¹² **Özbudun** (2005), s. 111.

geçilmesinin, iç savaş ihtimalini ortaya çıkaran derin bir anayasa krizinin sonucu olduğunu belirtmektedir²¹³. Bu nedenle, olağan dönemde siyasi sistemde radikal bir değişikliğe gidilmesi üzerinde ciddi bir şekilde durulması gerekir²¹⁴.

Son olarak, Türkiye bakımından bir hükümet sistemi olarak düşünülen yarı-başkanlık sistemine yönelik olarak da çeşitli eleştirilerin gündeme geldiğini belirtmek gerekir. Şöyle ki, yarı-başkanlık sisteminde de cumhurbaşkanı ile hükümet arasında benzer görüş ayrılıkları ve tikanıklar söz konusu olabilir. Cumhurbaşkanının başbakanı seçerken parlamentodaki çoğunluğu dikkate almak zorunda olması, bu iki organ arasında olası bir siyasi görüş farklılığı durumunda siyasi sistemde tikanıklara ve krizlere yol açabilir²¹⁵. Öte yandan, yarı-başkanlık sisteminde cumhurbaşkanının parlamentoya fesih yetkisi tanınması sistemin kilitlenmesini önleme özelliğine sahiptir. Ancak, bazı yazarlar tarafından cumhurbaşkanına parlamentoyu fesih yetkisi tanınmanın, hükümet istikrarını parlamenter sisteme göre daha fazla tehdit edebildiğini belirtmektedirler²¹⁶. Şöyle ki, Rusya Federasyonunda olduğu gibi, halk tarafından seçilen ve Anayasanın bir çok yetki verdiği Cumhurbaşkanının bulunduğu bir sistemde (süper başkanlık), yönetimde ciddi görüş ayrılıklarının bulunmakta ve bundan kaynaklanan hükümet krizlerinin yaşandığı görülmektedir²¹⁷. Örneğin, Rusya Federasyonunda yaklaşık 17 aylık dönemde dört başbakan görev yapmış ve sonrasında bir başkan istifa etmiştir²¹⁸. Sonuç olarak, başkana yasama organını fesih yetkisi ile kararname çıkarma yetkisi tanınan süper başkanlık sistemi demokrasiyi zorlayacak bir model olarak değerlendirilebilir²¹⁹.

SONUÇ

1982 Anayasasının ilk şeklinde parlamenter bir hükümet sistemi öngörülmüştür. Parlamenter sistemin klasik özellikleri olan yürütmenin parlamento içinden çıkması ve yasamaya karşı siyasi açıdan sorumlu olması esas benimsenmiştir. Bu bağlamda, yasama yürütmeyi her zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Buna karşılık, yürütmenin bir kanadına da (Cumhurbaşkanına) Anayasada öngö-

²¹³ Özbudun (2005), s. 111.

²¹⁴ Özbudun (2005), s. 111.

²¹⁵ Onar (2005), s. 96.

²¹⁶ Yazıcı (2005), s. 126.

²¹⁷ Onar (2005), s. 100.

²¹⁸ Mart 1998'de Başkan Yeltsin Başbakan Chernomyrdin'i görevden alarak yerine Kirienko'yu önermiş, yasama organı Duma ilk iki önerilmeyi reddetmiş, üçüncü öneride Kirienko'yu onamıştır. Aynı yılın Ağustos ayında Başkan Yeltsin Kirienko'yu görevden almış ve yerine eski başbakan Chernomyrdin'i önermiş, yasama organı Duma ilk iki öneriyi reddetmiş, üçüncü öneride Yeltsin direnmemiş ve Dışişleri Bakanı Primakov'u önermiş, Duma, 10 Eylül'de bu öneriyi onamıştır. Mayıs 1999 tarihinde Başkan Yeltsin Primakov'un yerine vekaleten Stephashin'i atamış, üç ay sonra Stephashin'i de görevden alarak başbakanlığa Putin'i getirmiştir. Bu olaylardan sonra, görev süresinin bitmesinden altı ay önce 31 Aralık 1999'da Başkan Yeltsin istifa etmiştir. Bkz. Onar (2005), s. 99-100.

²¹⁹ Onar (2005), s. 101.

rülen durumlarda Meclis seçimlerini yenileme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca, kamu hukukunda yetki ve sorumluluğun birbirine paralel olması ilkesi doğrultusunda, karşı-imza kuralına ve Cumhurbaşkanının sorumsuz olması ilkesine yer verilmiştir. Ancak, klasik parlamenter rejimde rastlanmayan bir şekilde yürütme organı içinde Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiştir.

2007 yılında 5678 sayılı Kanunla Anayasada (m.102), Cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi yönünde bir değişiklik yapılmıştır. Söz konusu Anayasa değişikliği ile birlikte hükümet sisteminin parlamenter sistem olarak mevcudiyetini koruyup korumadığı, yoğun bir şekilde tartışılmaya başlamıştır. Burada, ilk olarak şu hususun altını çizmek gerekir: Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi esasının benimsenmesi, Anayasada Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler düşünüldüğünde, mevcut sistemin parlamenter rejim ilkeleri içinde işletilebilmesini oldukça zorlaştırmıştır²²⁰. İkinci olarak, 1982 Anayasasında öngörülen parlamenter hükümet sisteminin yarı-başkanlık sistemine kaydığı söylenilebilir. 2014 yılında doğrudan halkın oyu ile seçilmiş bir Cumhurbaşkanının göreve başlamasıyla yarı-başkanlık rejimine yaklaşıldığı yönündeki kanaat güçlenmiştir.

Cumhurbaşkanının parlamentoda tek başına çoğunluğa sahip olan ve hükümeti tek başına kuran partinin lideri konumunda olup olmadığına ve Mecliste çoğunluğa sahip olup olmadığına göre hükümet sisteminin farklı şekiller alabileceğini belirtmek gerekir²²¹. Buna göre, partisinin tek başına Meclis çoğunluğuna sahip olduğu ancak partinin lideri olmayan bir Cumhurbaşkanı söz konusu ise, parlamenter sistem söz konusu olacaktır. Bu durumda, hükümet eden partinin lideri başbakanlık konumunda olacağından siyasal açıdan ağırlık başbakan tarafında olacaktır. Yine, Cumhurbaşkanın Mecliste çoğunluğa sahip partiye mensup olmadığı ya da tarafsız olduğu durumda da, sistemin işleyişi parlamenter sisteme yakınlaşacaktır²²². Ayrıca, Cumhurbaşkanının çoğunluk partisi lideri olduğu ancak Mecliste partisinin çoğunluğu kaybetmesi halinde de sistem yine parlamenter rejime doğru kayacaktır²²³. Çünkü, Meclis çoğunluğu ve Bakanlar Kurulu ile Cumhurbaşkanı farklı siyasal düşüncelere sahip olacağından, ülkenin iç ve dış siyasetinin belirlenmesi Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilecektir²²⁴. Buna karşılık, Mecliste çoğunluğa sahip bir siyasal partinin liderinin Cumhurbaşkanı olduğu durumlarda, Cumhurbaşkanı yürütme organının hakim unsuru haline gelebilir ve sistem hukuken olmasa bile uygulamada başkanlık ya da yarı-başkanlık rejimine yakınlaşabilir²²⁵. Bu tür bir durumun olabilmesi için parlamentonun güvenine sahip olan Başbakan ve Bakanlar Kurulunun kendilerine ait yetkileri

²²⁰ Tanör/Yüzbaşıoğlu (2015), s. 326.

²²¹ Özbudun (2014), s. 363.

²²² Özbudun (2014), s. 363.

²²³ Gözler (2014a), s. 302.

²²⁴ Gözler (2014a), s. 302.

²²⁵ Özbudun (2014), s. 363; Turhan (2012), s. 73.

fiilen Cumhurbaşkanına devretmeyi kabul etmeleri gerekir²²⁶. 2014 yılında doğrudan halk tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanının uygulamalarının da bu yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca, parlamentoda tek bir partinin çoğunlukta olmadığı durumlarda, halk tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı geniş anayasal yetkiler de dikkate alındığında, siyasal açıdan daha güçlü bir konum elde edebilir²²⁷.

Cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi yönünde Anayasada yapılan değişiklikten sonraki hükümet sisteminin rejim krizlerine yol açma ihtimali bulunmaktadır. Gerçekten Cumhurbaşkanı Mecliste çoğunluğa sahip olmasa da, halk tarafından seçildiğini ve siyasal meşruluğa sahip olduğunu ileri sürmek suretiyle ülkenin iç ve dış siyasetini yönlendirmek isteyebilir. Bu tür bir durum anayasal sistem içinde bir kriz çıkarabilir²²⁸. Şöyle ki, 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler oldukça fazladır. Bu yetkilerin hangilerinin Cumhurbaşkanı tarafından tek başına, hangilerinin bakanların karşı imzası ile kullanılabileceği hususu açık değildir. Cumhurbaşkanını halkın seçmesine yönelik 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden önce de Cumhurbaşkanının bazı işlemleri karşı-imzasız yapması ve bazı kararnamelemleri imzalamayı reddetmesi nedeniyle anayasal sistemde ciddi krizler görülmüştü. Benzer bir krizde halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı siyasi meşruiyete sahip olacağından (çifte meşruluk), krizin çözümü daha zor olabilir ve sistemin kilitlenmesine yol açabilir²²⁹.

Son olarak, 2002 yılından bugüne iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisinin başkanlık hükümeti sistemine geçilmesi yönünde güçlü bir talebi vardır. Bu talebin kaynağında parlamenter hükümet sisteminin siyasal istikrarsızlığa yol açma riski olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık, Mecliste temsil edilen muhalefet partilerinin parlamenter hükümet sisteminin devamını savundukları ya da başkanlık hükümeti sistemine mesafeli durdukları görülmüştür. Bu durum hükümet sistemi üzerinde yoğun bir tartışmanın yaşanmasına yol açmaktadır. Söz konusu tartışmalar dikkate alındığında, anayasal olarak hükümet sisteminin parlamenter sistemden başkanlık hükümeti sistemi ya da yarı-başkanlık hükümeti sistemine dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda bir tahminde bulunmak oldukça güçtür. Burada, anayasal olarak bir hükümet sistemi değişikliği için belki de seçilmiş Cumhurbaşkanının yapacağı uygulamaların halk nezdinde karşılığının olup olmamasının belirleyici olacağı söylenilebilir. Böylece, parlamenter hükümet sistemi yerine yarı-başkanlık ya da başkanlık sistemi söz konusu olabilecektir. Aksi halde, 1982 Anayasasının mevcut yapısı korunduğu takdirde, hükümet sisteminin teorik olarak parlamenter sistem olacağı ancak uygulamada Cumhurbaşkanının kişiliği ve uygulamaları da dikkate alınarak, parlamenter sistem ile başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemi arasında gidip gelen bir hükümet sistemi ile karşılaşılabileceği söylenilebilir.

²²⁶ Gözler (2014a), s. 302.

²²⁷ Özbudun (2014), s. 363.

²²⁸ Gözler (2014a), s. 302.

²²⁹ Gözler (2014a), s. 302-303.

KAYNAKÇA

- Aldıkaçtı, Orhan**, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 3. B., Fakülte-ler Matbaası, İstanbul, 1978.
- Batum, Süheyl**, "Siyasal Rejimler ve Türkiye'deki Arayışlar", *Uluslararası Anayasa Hu-kuku Kurultayı*, Türkiye Barolar Birliği, 9-13 Ocak 2001, Ankara, s. 349-359.
- Duran, Lütfi**, "Türkiye'nin Siyasî Rejimi", *Yeni Gündem*, 16-31 Mayıs 1985.
- Duverger, Maurice**, "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", *Parliamentary Versus Presidential Government*, (ed. Arend Lijphart), Oxford Univer-sity Press, 1992, s. 142-149.
- Ekşi, Oktay**, "Türkiye'de Eskiyen Nedir?", *Hürriyet Gazetesi*, 16.05.1998, <<http://www.hurriyet.com.tr/turkiyede-eskiyen-nedir-39019240>>, 01.11.2016.
- Epstein D. Leon**, "Parliamentary Government", *International Encyclopedia of the Social Sci-ences*, C. 11, der. David L. Sills, Macmillan ve Free Press, Newyork 1968, s. 419-425.
- Erdoğan, Mustafa**, "Yeni Anayasa: Yol Haritası", *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, Bahar 2012, s. 23-29.
- Erdoğan, Mustafa**, *Anayasal Demokrasi*, 5. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- Erdoğan, Mustafa**, "Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak", *Liberal Düşünce Dergisi*, 1(2), Bahar 1996, s. 4-12.
- Erdoğan, Mustafa**, "Başbakanlık Hükümeti mi?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44 (3-4), Temmuz-Aralık 1989, s. 229-247.
- Fish, M. Steven**, "The Pitfalls of Russian Superpresidentialism", *Current History*, Octo-ber 1997, s. 326-330.
- Gören, Zafer**, *Anayasa Hukuku*, 2. B., Yetkin Yayınları, Ankara, 2015.
- Gözler, Kemal**, "1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir De-neme", (Versiyon 4) <<http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma.htm>>, 01.11.2016.
- Gözler, Kemal**, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 17. B., Ekin Yayınları, Bursa, 2014 (2014a).
- Gözler, Kemal**, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 5. B., Ekin Yayınları, Bursa, 2014 (2014b).
- Gözübüyük, Şeref**, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 19. B., Ankara, 2013.
- Karamustafaoglu, Tunçer**, *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, AÜHF Yayını, No. 465, Ankara, 1982.
- Kuzu, Burhan**, "Türkiye İçin Başkanlık Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, 29 (3), Eylül 1996, s. 57-85.
- Onar, Erdal**, "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünü-lmeli midir?", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 71-104.
- Oder, E. Bertil**, "Türkiye'de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 31-69.

- Özbudun, Ergun**, *Türk Anayasa Hukuku*, 15. B., Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- Özbudun, Ergun**, "Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 51, 2013, s. 205-213.
- Özbudun, Ergun**, *Anayasacılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Özbudun, Ergun**, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özbudun, Ergun**, "Başkanlık Sistemi Tartışmaları", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 105-111.
- Özbudun, Ergun**, *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.
- Özer, Atilla**, *Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği*, 2. B., Ankara, 1998.
- Özsoy Boyunsuz, Şule**, *Başkanlı Parlamenter Sistem: Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği*, 2. B., XII Levha, İstanbul, 2014.
- Sabuncu, Yavuz**, *Anayasaya Giriş*, 15. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Shugart, Matthew S.**, "Of Presidents and Parliaments", *East European Constitutional Review*, 1993, s. 29-32.
- Soysal, Mümtaz**, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 9. B., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Tanör, Bülent**, *İki Anayasa 1961-1982*, 3. B, Beta, İstanbul, 1994.
- Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi**, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 15. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2015.
- Teziç, Erdoğan**, *Anayasa Hukuku*, 20. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2016.
- Turhan, Mehmet**, "Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, Bahar 2012, s. 57-75.
- Turhan, Mehmet**, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- Uluşahin, Nur**, "Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: "Yarı-Başkanlık"tan "İki Başlı Yürütme Yapılanması"na", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 2003, s. 199-233.
- Uluşahin, Nur**, *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999.
- Yazıcı, Serap**, "Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. 77, Der. Teoman Ergül, Ankara, 2005, s. 125-142.
- Mahkeme Kararı*
- AYM**, 01.05.2007 T., E. 2007/45, K. 2007/54, *AYMKD*, S. 44, C. 2. s. 945-983.
- Diğer Kaynaklar*
- Adalet ve Kalkınma Partisi**, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <<https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1>>, 01.11.2016.

Anadolu Ajansı, <<http://aa.com.tr/tr>>, 01.11.2016.

Anayasa Mahkemesi Kararları, <www.anayasa.gov.tr>, 01.11.2016

Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi, <mevzuat.gov.tr>, 01.11.2016.

Cumhurbaşkanlığı, <<http://www.tccb.gov.tr>>, 01.11.2016.

Hürriyet Gazetesi Arşiv, <<http://www.hurriyet.com.tr/index/>>, 01.11.2016.

Resmi Gazete, <<http://www.resmigazete.gov.tr>>, 01.11.2016.

Sabah Gazetesi Arşiv, <<http://www.sabah.com.tr/arsiv>>, 01.11.2016.

Yüzbaşıoğlu, Necmi, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, 7. B., Beta Yayınları, İstanbul 2011.